

Barbara Pavlek

Herakleja – Heraklov grad?

Pod pojmom „grčke kolonizacije” podrazumijeva se nekoliko valova migracija stanovnika gradova matične Grčke koji su rezultirali osnivanjem gradova na stranim teritorijima preko mora.¹ Taj fenomen grčke civilizacije teško je definirati, a prvu poteškoću predstavlja sam pojam „kolonizacije”, koji se u klasičnim studijima uvriježio od početka 20. st., „posuđen” iz moderne definicije kolonijalizma. Često je citirana definicija Petera van Dommelena prema kojoj je kolonijalizam „...prisutnost jedne ili više grupa stranih ljudi u mjestu koje je udaljeno od njihovog izvornog mjesta („kolonizatori”) i postojanje asimetričnih socioekonomskih odnosa dominacije ili eksploatacije između grupa koje koloniziraju i stanovnika koloniziranih prostora.”² Isti je autor kasnije prilagodio svoju definiciju pojmu korištenom u kontekstu arheologije Sredozemlja, gdje se o kolonizaciji govori u „...situacijama u kojima arheološki i povijesni dokazi ukazuju na ljude koji žive u izdvojenim naseljima u „stranom” prostoru ili enklavi udaljenoj od njihovog izvornog mjesta.”, što se posebno odnosi na grčku prisutnost u južnoj Italiji i na Siciliji od 8. st. pr. Kr. nadalje, te na Crnom moru, kao i na fenička naselja u središnjem i zapadnom Sredozemlju i naposljetku na rimsku okupaciju Sredozemlja i sjeverozapadne Europe.³ Stavovi o grčkoj kolonizaciji mijenjali su se kroz povijest istraživanja, od mišljenja da je ona uvijek bila prirodna Grcima, s obzirom na to da su živjeli u siromašnoj zemlji,⁴ do prihvaćanja da je „kolonizacija” neprikladan pojam u kontekstu ekspanzije Grka u periodu 8. – 6. st. pr. Kr. te da sam proces nije niti „grčki”, jer je tekao pod različitim uvjetima na različite načine, obuhvaćajući stanovnike različitih nezavisnih gradova-država.⁵ Postkolonijalni pristup temi grčke kolonizacije negira ne samo „kolonizaciju” u modernom smislu riječi, nego i naglašava sumnju u postojanje „grčkog” odnosno „helenskog” identiteta u arhajskom razdoblju.⁶ Takav koncept istražuje odnose Grka i domaćeg sta-

¹ Milićević Bradač 2010, 41; cf. Malkin 2003a, 60-1

² van Dommelen 1997, 306 (prema: Tssetskhladze 2006, xxvi; cf. Milićević Bradač 2010, 41)

³ van Dommelen 2002, 121 (prema: Tssetskhladze 2006, xxvi)

⁴ Graham, A. J. u Hammond & Scullard 1970, 264 (prema: Tssetskhladze 2006, xxv)

⁵ Ridgway, D. u Hornblower & Spawforth 1996, 362 (prema: Tssetskhladze 2006, xxv)

⁶ Postkolonijalna teorija razvila se pod okriljem postmodernizma u drugoj polovici 20. st. u humanističkim znanostima; proučava pojmove identiteta, roda, rase, etniciteta, klase, te istražuje razvoj vlastitih identiteta kod koloniziranih naroda, kao i odnose između kolonizatora i koloniziranih; *International Encyclopedia of the Social Sciences* (2008) s.v. "Postcolonialism" (Costa, K.A.). Cf. Malkin 2004

novništva na prostorima koje naseljavaju, promatrajući ih kroz koncepte postkolonijalne teorije, poput koncepta mreže (engl. *network*), koji se odnosi na recipročne, akumulativne i dinamične procese koji se odvijaju između Grka i naroda na čijem se području naseljavaju; koncepta binarnog mišljenja (engl. *binary thinking*)⁷, pomoću kojeg se objašnjava polaritet Heleni – barbari, to jest stvaranje identiteta u doticaju s nečim „stranim”; i koncepta „kolonijalne sredine” (engl. *middle ground*)⁸, koji se odnosi na produkt odnosa između „kolonizatora” i domaćeg stanovništva.⁹ Iako su se pogledi na fenomen grčke kolonizacije promijenili od početka 20. st.¹⁰, ne prihvaćaju ih uvijek svi, što dovodi do izdvajanja „kolonija” iz općih povijesnih pregleda, iako su aktivno sudjelovale u svim aspektima grčkog društva ravnopravno s gradovima u matičnoj Grčkoj, poput sudjelovanja u panhelenskim kultovima i igrama, te u politici i ekonomiji.¹¹

Carla M. Antonaccio u svom pregledu kolonizacije u *The Cambridge Companion to Archaic Greece* izdvaja tri različita fenomena koji se mogu naći pod zajedničkim nazivnikom grčke kolonizacije, iako to nije posve opravdano. Prvi je slučaj seoba Grka preko Egejskog mora u Malu Aziju nakon propasti mikenske civilizacije krajem brončanog doba (kraj 13. st. pr. Kr), kad je raspadom centralističke ekonomije palača došlo do krize i onoga što će se u literaturi nazivati „Mračno doba” ili „Helenski srednji vijek”. U središtima propale mikenske civilizacije (npr. Mesenija) primjećuje se depopulacija, dok se broj stanovnika povećava na istoku, npr. na Cipru. Seli se i stanovništvo iz Atike (oko 1000. g. pr. Kr), navodno pod vodstvom ostataka mikenskih herojskih obitelji – mitski Neleidi predvode tzv. Jonsku migraciju, a slijede Eoljani iz istočne Grčke, te naposljetku Dorani (oko 900. g. pr. Kr).¹² Ipak, ta se emigrantska naselja razlikuju od kasnijih kolonija u pravom smislu riječi, jer su nastala iz nužde, a ne kao organizirane zajednice ljudi poslana iz matičnog grada da osnuju novi, što ne začinje s obzirom na prilike ovog prijelaznog perioda i nepostojanje grada-države (grč. πόλις) kao institucije.¹³ Ipak, plovidba Sredozemljem od brončanog doba i razmjena znanja o zemljama koje ga okružuju i narodima koji ih nastanjuju potiču stvaranje stalnih naselja radi lakšeg uspostavljanja trgovačke mreže na obostranu korist.¹⁴ Takve se „trgovačke ispostave” nazivaju emporijima (grč. ἐμπόρια) i obilježava ih miješanje lokalne populacije i grčkih doseljenika-trgovaca vidljivo iz ostataka materi-

⁷ Malkin 2004, 344

⁸ Ibid. 356; cf. White 1991; Antonaccio 2007, 201-2; Džino & Domic Kunić 2013, 51

⁹ Malkin 2004, 341; 363

¹⁰ Petersen 1958, 257; cf. Milićević Bradač 2010, 41

¹¹ Ridgway, D. u Hornblower & Spawforth 1996, 362 (prema: Tsetschladze 2006, xxv); cf. Antonaccio 2005, 97 (prema: Tsetschladze 2006, xxiii-iv)

¹² Antonaccio 2007, 202-3; cf. Milićević Bradač 2010, 41; White 1961, 443-4; Milićević Bradač 2010, 11; 14

¹³ Milićević Bradač 2010, 4; cf. Antonaccio 2007, 203; White 1961, 443-4

¹⁴ Osborne 1998, 268 (prema: Domínguez-Monedero 2011, 195)

jalne kulture, te ostaci luka, skladišta i nerijetko radionica u kojima se proizvodila ili dovršavala roba za trgovinu. Antonaccio spominje luku Al Mina u Siriji, te Pitekusu na otoku Ishiji u Napuljskom zaljevu kao primjere gradova oko čijeg se osnutka vode rasprave – nije naime jasno definirano jesu li ih Grci osnovali ili samo kontrolirali uz prisustvo lokalnog stanovništva odnosno Feničana, jer keramika i dvojezični grafi-ti upućuju na suživot više etničkih grupa.¹⁵ Isprepletanje plovnih puteva prvih Grka koji su savladali daleku plovidbu, Eubejaca, s Feničanima može se pratiti od Al Mine do Pitekuse¹⁶. Trgovačke veze s Levantom uspostavljene su još u brončano doba, a prisustvo Grka na sirijskoj obali zabilježeno je već u 9. st. pr. Kr. Razmjena znanja i iskustva između dva konkurentna naroda sredozemne plovidbe i trgovine rezultiralo je razmjenom kultura, mitova, priča, motiva, ali i za zapadnu civilizaciju osobito bitnom adaptacijom semitskog alfabeta.¹⁷

„Kolonizacija” u užem smislu odnosi se na velike migracije od 8. do 6. st. pr. Kr. tijekom kojih Grci ciljano osnivaju stalna naselja nezavisnih zajednica (gradovidržave, grč. πόλις) u prekomorskim zemljama uz Sredozemno i Crno more.¹⁸ Nastali po uzoru na matični *polis*, metropolu (grč. μητρόπολις), sastojali su se od urbanog centra (grč. ἄστυ) i pripadajućeg teritorija (grč. χώρα). Čini se da je parcelizacija i poljoprivrednog i gradskog zemljišta obavljana u vrijeme samog osnivanja grada: kolonije uglavnom imaju pravilan raster grada, iako se može naići na više slojeva podjele gradskih blokova, no vidljivo je da se *polis* nastao kao kolonija u tome razlikuje od gradova u matičnog Grčkoj, koji su većinom nastali iz sinoikizma (grč. συνοικισμός), stapanjem više manjih naselja u veće.¹⁹ Ipak, nisu sve kolonije imale matični *polis*; neke su osnivane iz malih sela ili su ih osnovali narodi (grč. ἔθνη), oblik političke organizacije nalik na federaciju zajednica okupljenih oko zajedničkog regionalnog identiteta i kultova. Budući da su i osnivači i osnovane kolonije bile nezavisne zajednice, ne može se u slučaju grčkog naseljavanja koje ne poznaje „osvajanje teritorija” za nekog „vladara” govoriti o „protoimperijalizmu”.²⁰ Grčki termin za „kolonizaciju” donosi Tukidid (Thuc. 1. 12. 4) kao „ἀποικίας ἐκπέμπειν”, „odaslati kolonije”.²¹ Riječ „ἀποικία” koja

¹⁵ Antonaccio 2007, 203

¹⁶ Novija istraživanja potvrdila su da iako je stanovništvo bilo heterogeno, Pitekusa je ipak bila prva grčka kolonija, ne emporij, na temelju datiranja hore u 8. st. pr. Kr, što pokazuje da Grci nisu naseljeni samo zbog trgovine, nego da su stvorili održivu zajednicu. Datum osnivanja također je pomaknut u 780/70. g. pr. Kr. (prema: Domínguez Monedero 2011, 196-7; cf. Milićević Bradač 2010, 48)

¹⁷ Milićević Bradač 2010, 48; cf. Antonaccio 2007, 203

¹⁸ Milićević Bradač 2010, 43

¹⁹ Antonaccio 2007, 203; 212

²⁰ Ibid. 212; 201, 205; cf. Domínguez-Monedero 2011, 203

²¹ iako Tukidid piše u 5. st. pr. Kr, može se vjerovati da je sintagma nastala u ranijim razdobljima, jer naglašava organizirano osnivanje novih gradova na određenom mjestu u određenom trenutku (prema: Domínguez-Monedero 2011, 196)

doslovno znači „[dom] daleko od doma”²² i nije nimalo imperijalističkog karaktera, upotrebljavali su Jonjani, dok su Dorani koristili riječ „στρατιά”, a Eoljani „στόλος”²³ koje imaju vojnu konotaciju (vojska, četa)²⁴. Možda su različiti grčki narodi različito gledali na osnivanje naselja preko mora, no možda se i pothvat „slanja kolonija” u poimanju ljudi 8. st. pr. Kr. zbog neizvjesnog uspjeha i samog putovanja brodovima – ratnim pentekontorima izjednačavalo s vojnim pohodom.

Izvore koje se koristi za proučavanje grčke kolonizacije može se podijeliti u tri skupine: literarno-povijesne, mitološko-etnografske i arheološke. Prva se skupina odnosi na tekstove antičkih autora koji nam pružaju informacije o kronologiji osnivanja kolonija, kao i imenima i podrijetlu osnivača. Primarno se koriste Homer (*Odiseja*), Tukididova i Herodotova *Povijest*, a od ostalih pjesnik Arhiloh, geograf Strabon i kasnoantički kronograf Euzebije.²⁵ Iako su sredinom 20. st. u arheološkom istraživanju kolonija antički izvori često zanemarivani i smatrani nepouzdanim, sve se više pokazuje da datacije koje nalazimo u izvorima nisu daleko od istine.²⁶

Pitanje uzroka grčke kolonizacije kroz povijest istraživanja uglavnom je razmatrano iz perspektive „Grka” odnosno Helena kao cjeline, različitih naroda (grč. ἔθνη) ili gradova, te opozicija visoka – primitivna kultura, mirna – ratoborna migracija²⁷. Do nedavno su dominirale teorije o četiri vrste kolonija prema uzrocima kolonizacije.²⁸ Prvi slučaj su kolonije nastale kao posljedica prisilne emigracije nakon razaranja matičnog grada – osim Mesenjana koji su, pokoreni od Spartanaca, pobjegli i s Halkidanim osnovali Regij u južnoj Italiji, najpoznatiji je slučaj iz vremena perzijskog pustošenja jonskih gradova Fokeja, čije se stanovništvo nakon duge plovidbe i neuspjeha u Italiji (Velia) naposljetku skrasilo u Masaliji.²⁹ Druga vrsta su kolonije u koje se šalju ili dobrovoljno odlaze nepoželjni, bilo aristokrati koji su u politički nepovoljnom položaju (prema legendi Heraklid Arhija iz Korinta odlazi u progonstvo zbog oskvrnuća sina lokalnog aristokrata i osniva Sirakuzu (Plut. *Am. Narr.* 2), ali i marginalne skupine kojih se grad naprosto želio legalno riješiti, poput Partena (grč.

²² Antonaccio 2007, 204; cf. Liddell & Scott 1940, s. v. ἀποικία

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Da%3Apoi%2Fki%2Fa>, pristupljeno 26. 2. 2015); cf. Senc 1988, 101 navodi „ἀποικία, ἡ, *colonia*, naselje, ἀπ; ἐκπέμπειν, ἀγειν, καθιστάναι, osnivati, *deducere*”, od glagola „ἀπ-οικέω, 1. daleko od koga (τινός) nastaviti. 2. ἔκ τινος od kojega mjesta odseliti se”; στρατιά (Ibid., 865-6 navodi različita značenja: vojska, četa, momčad; brodovlje; pratnja, hrpa); στόλος (Ibid., 83: putovanje, put; povod putovanju; povorka, pratnja; vojska, pomorska vojska).

²³ Miličević Bradač 2004, 14

²⁴ *Dictionnaire étymologique de la langue grecque étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes* (1916) s.v. „στρατός” (Boisacq, É), 918 ³³² Antonaccio 2007, 208-9

²⁵ Ibid.

²⁶ Miličević Bradač 2010, 41

²⁷ Petersen 1958, 257

²⁸ Morris 1884, 485

²⁹ Miličević Bradač 2010, 42; cf. Morris 1884, 485; Miličević Bradač 2004, 17

οί Παρθενίαι), nelegitimnih sinova Spartanki i helota začetih tijekom mesenskih ratova, koji su osnovali Tarent u južnoj Italiji (Str. 6. 3. 3). Njima je odlazak u kolonije davao nadu u bolju budućnost stjecanjem nove zemlje i izvora sirovina, dok su vladajući slojevi koji su ostajali u isto vrijeme mogli prisvojiti zemlju koja je za protjeranima ostala u matici.³⁰ Najčešće se kao uzrok kolonizacije navodi problem nedostatka zemlje (grč. στενοχωρία), uzrokovana prenapučenošću, prevelikim iscrpljivanjem tla i erozijom, ali i zbog zakona o nasljeđivanju, prema kojima samo najstariji sin nasljeđuje imanje, a ostali se moraju snaći (Hes. *Op.* 376-77).³¹ Moguće je da ta „nestašica zemlje” nije bila samo posljedica ekoloških poremećaja, nego socioekonomski problem aristokratskog društva arhajske Grčke, koje se ne želi odreći svojih prava na posjedovanje i nasljeđivanje zemlje, te povlaštenog političkog položaja čak ni u teška vremena, što niže slojeve, siromašne, nezakonite sinove i sl. čini „viškom populacije”, koje mora napustiti matični *polis*.³² Veći dio kolonija ipak je nastao iz komercijalnih interesa, kad se javila potreba stalnog naseljavanja područja od gospodarskog interesa s kojima su uspostavljene intenzivne trgovačke veze, koja su bila izvor sirovina ili su bila na povoljnom položaju za kontroliranje trgovačkih puteva. Njihovo osnivanje poticali su aristokrati koji su kontrolirali gospodarstvo pojedinog grada i posjedovali trgovačke brodove. Aristokratima je bilo u interesu sačuvati svoj položaj povećavajući svoje bogatstvo stjecanjem vrijednih predmeta (grč. κειμήλια, ἀθύρματα) koje su koristili u stvaranju prijateljskih veza (grč. ξενία) razmjenom darova i simpozijima (grč. συμπόσιον). Biraju nekog pouzdanika koji će za njih osnovati naselje i s njim šalju ljude potrebne za samostalno funkcioniranje kolonije, iz svih društvenih slojeva. Većini je kolonizacija nametnuta (siromašni ili nepodobni), no postoje i dobrovoljci, ne nužno iz istog grada, potaknuti obećanom zemljom i/ili položajima. Takve kolonije zadržavale su određene veze s matičnim gradom (grč. μητρόπολις), prije svega trgovačke i kultne, no čini se da su ipak bile politički neovisne.³³

U svim ovim primjerima zanemareni su individualni slučajevi i motivi odlazaka preko mora, tzv. slobodne migracije.³⁴ Krajem 9. i u 8. st. pr. Kr. stvara se dobra ekonomska i politička baza za daleku plovidbu i kolonijalne pothvate: aristokrati posjeduju kapital (zemlju) i brodove, te generacijama stvarane trgovačke i prijateljske veze po Sredozemlju.³⁵ Na zapadnom Sredozemlju može se naći grčka geometrijska keramika s kraja 9. st. pr. Kr. koja dokazuje prisutnost pomoraca, trgovaca i gusara,

³⁰ Milićević Bradač 2010, 42; cf. Morris 1884, 485; Gwynn 1918; Petersen 1958, 261; White 1961, 445; Boardman & Bats 1995, 197-8; Domínguez-Monedero 2011, 202; 204

³¹ Milićević Bradač 2010, 42; cf. Petersen 1958, 259; Milićević Bradač 2004, 18-21

³² Domínguez-Monedero 2011, 203-4; cf. Morris 1884, 485

³³ Domínguez-Monedero 2011, 201; 204; cf. Milićević Bradač 2010, 42; Morris 1884, 485; Antonaccio 2007, 205; Graham 1964; Graham 1971

³⁴ Petersen 1958, 263

³⁵ Domínguez-Monedero 2011, 200

avanturista-prospektora koji su istraživali nepoznate obale.³⁶ Njihove se priče često isprepleću s mitološkim predajama i čine temelj akumuliranog znanja koje se najbolje odražava u epskoj poeziji Homera i Hesioda, te u 6. st. pr. Kr. stvorenoj književnoj vrsti, *periplus*, opisu obale videne s broda tijekom plovidbe, koji se oslanja na praktične priručnike za plovidbu koji su sadržavali navigacijske podatke i geografske opise.³⁷ Informacije o novim krajevima stizale su u proročišta, kamo su putnici nakon uspješnog povratka u domovinu odlazili ostaviti zavjetne darove, osobito u delfsko proročište. Ono je tako postalo glavni izvor informacija o kolonijama, koje su u obliku proročanstava svećenici prenosili budućim kolonistima. Osim Delfa, konzultirana su i druga Apolonova proročišta, ono na Delu i u maloazijskoj Didimi, ali i Zeusovo proročište u Dodoni.³⁸

Osnivanje kolonije bilo je u isto vrijeme trajan proces koji je obuhvaćao prikupljanje informacija o određenom području i stvaranju prijateljskih veza s lokalnim narodima, ali i trenutačni čin odlaska na određeno mjesto, podjele teritorija i organizacije naselja. Aristokrati koji su svojim poslom putovali Sredozemljem nailazili bi tako na povoljne položaje za osnivanje novog naselja i izvještavali o njima svoj matični *polis* (Str. 6. 2. 2; Plut. *De mul. vir.* 255a-e). Obično taj čovjek bude imenovan osnivačem kolonije, ekistom (grč. οἰκιστής), koji tada skuplja koloniste, dijelom dobrovoljce, ponekad i iz drugih gradova, ali je isto tako mogao prisiliti dio seljaka koji su ovisili o njegovoj zemlji da mu se pridruže u kolonizaciji.³⁹ Model osnivanja kolonije donosi Herodot (Hdt. 4. 150-8) na primjeru Kirene koju je u sjevernoj Africi osnovala Tera u 7. st. pr. Kr. Prvi je korak bio konzultiranje proročišta, možda kako bi se grad očistio od „izopćavanja” dijela populacije i u isto vrijeme kolonistima olakšao odlazak iz matične zajednice, no također je u pitanju legitimizacija cijelog pothvata, koju osim blagoslova božanstva (Apolon Arheget, „predvodnik”, grč. Ἀπόλλων

Ἀρχηγέτης) daju i mitološke priče o herojima koji su nekada davno osnovali grad na istom mjestu kamo su se i sami zaputili. Delfijsko proročanstvo daje upute o vremenu, mjestu i načinu osnivanja kolonije, a ekist dobiva zadaću podijeliti teritorij među kolonistima. On u novoosnovanoj naseobini postavlja oltar Apolonu Arhegetu na omeđenoj agori, prema kojoj se dalje dijeli privatno, javno i kulturno zemljište. Osnivanje se u grčkom naziva κτίσις, što dolazi od κτίζω = „izgraditi, osnovati, postaviti; stvoriti, učiniti da bude”.⁴⁰ I doista, uloga ekista je da od pustog zemljišta stvori grad. Čini se da se podjela zemlje nije uvijek događala odmah po osnutku, nisu se

³⁶ Milićević Bradač 2010, 42

³⁷ Lesky 2001, 224; cf. Milićević Bradač 2010, 43

³⁸ Milićević Bradač 2004, 18; cf. Milićević Bradač 2010, 42-3; Antonaccio 2007, 211; Dougherty 1993; Pease 1917

³⁹ Domínguez-Monedero 2011, 199; cf. Milićević Bradač 2010, 42

⁴⁰ Liddell & Scott 1940, s. v. κτίζω

nužno kopirale sve institucije matičnog grada, nego se sve prilagođavalo zatečenim prilikama, osobito ako je se naišlo na lokalno stanovništvo. Iz malobrojnih natpisa-„dekreta” o osnivanju ostaje nejasno je li se zemlja dijelila na jednake dijelove, ili se riječ *ισονομία* koja se javlja u tom kontekstu odnosi samo na političku jednakost pred zakonom. Nije posve jasno niti dijeli li se samo poljoprivredno i stambeno zemljište, ili i drugi resursi (pašnjaci, izvori, šume, gliništa, lovišta). Zbog naglašene uloge u procesu kolonizacije, ekist nakon smrti postaje lokalni heroj, a nerijetko se stapa s mitskim „prvim osnivačem” i dobiva kult na agori.⁴¹

Što se tiče uloge metropole (matičnog grada) u životu kolonije nakon njezina osnutka, čini se da je bila svedena na religiozno zajedništvo, ali kolonija je od početka bila politički neovisna. Ipak, metropola koja je određivala ekista na taj je način svim pridruženim kolonistima nametala dijalekt, kalendar svetkovina i kultove.⁴² Kad je, međutim, kolonija sama htjela osnivati svoje kolonije, postoje naznake da je trebalo po ekista slati u originalnu metropolu (slučaj Korinta i Korkire kod osnivanja Epidamnna, Thuc. 1. 24. 2).⁴³ Zanimljivo je i pitanje vremena nastanka grada države (*polis*) u odnosu na kolonije. Čini se da su prve kolonije nastale prije konsolidacije polisa kao političke organizacije te, iako se kolonije ubrzo po osnutku organiziraju podjelom zemlje i stvaranjem osnovnih gradskih cjelina (agora), društveno uređenje ne kopira se iz matice, nego upravo suprotno, potreba za osnivanjem novog naselja „od nule” vjerojatno utječe na formiranje polisa u matičnoj Grčkoj, uređenje gradova nastalih sinoikizmom u skladne političke i upravne cjeline.⁴⁴

Postkolonijalna teorija omogućila je proučavanje odnosa Grka i autohtonog stanovništva, koji se više ne promatraju kao odnos kulturno i tehnološki superiornog „kolonizatora” i inferiornih „koloniziranih”, „Helena” i „barbara”, već se uočava slojevitost i recipročnost utjecaja, koji rezultiraju ne samo prihvaćanjem grčke kulture od strane lokalnih naroda, nego i stvaranjem „helenskog” identiteta. U vrijeme velikih migracija arhajskog razdoblja jedinstveni identitet nije postojao. I sam *polis* bio je tek u povojima, a identitet se temeljio na fiktivnom rodoslovlju sa začetkom u nekoj mitološkoj osobi i zajedničkim kultovima i bio uglavnom vezan za *ethne*, pojedini grčki „narod” (nekad nazivan i plemenom). Za razliku od susjednih velikih multietničkih bliskostičnih carstava, Grci su, kao i ostali mediteranski narodi (Feničani, Etruščani) počeli razvijati male političke zajednice (*poleis*), međusobno labavo povezane lokalnim kultovima, uglavnom eponimnih heroja naroda (*ethne*) unutar kojeg se *polis* formirao.

Takav manjak „pravog” identiteta u arhajsko doba olakšavao je komunikaciju s autohtonim populacijama koje su bile više-manje na istom tehnološkom stupnju razvo-

⁴¹ Antonaccio 2007, 204; 211-13; cf. Milićević Bradač 2010, 43; Malkin 1986

⁴² Domínguez-Monedero 2011, 198

⁴³ Antonaccio 2007, 205; cf. Milićević Bradač 2010, 43

⁴⁴ Domínguez-Monedero 2011, 198-200; cf. Ridgway 1992, 108; Osborne 2009, 98-9; Hansen 2006, 45; Vanschoonwinkel 2006; Milićević Bradač 2010, 42-43; Antonaccio 2007, 205; 212

ja, bez obzira na kulturalne, jezične i rasne razlike. Polaritet Grka i ne-Grka (barbara) se zaoštrava tek nakon ratova s Perzijom na početku 5. st. pr. Kr. kada se prvi puta nakon mitskog trojanskog rata Grci ujedinjavaju protiv zajedničkog neprijatelja.⁴⁵

Iako je idealno bilo naseljavati „prazan teritorij” (grč. ἔρημος χώρα), u većini slučajeva kolonizatori su nailazili na autohtone populacije. Izvještaja o prilikama s kojima bi se suočavali kolonizatori u novoj postojbini uglavnom nedostaje (lokalni logografi su izgubljeni, a sačuvana „delfijska proročanstva” uglavnom su nastajala retroaktivno), no iz ulomaka poput Tukididovog (Thuc. 6. 23) možemo pretpostaviti da su neki od susreta Grka i lokalnih naroda bili neprijateljski.⁴⁶ Oprezni Grci zato se uglavnom naseljavaju na otočić ili poluotok nasuprot kopna koje naseljava lokalni narod, položaj koji je lako branjiv u slučaju da „lokalci” pokažu neprijateljske namjere.⁴⁷ No, budući da su se rijetko naseljavala potpuno nepoznata područja, te da je samoj migraciji prethodio niz susreta i utvrđivanja povoljnog položaja, dolazak Grka na teritorij nekog autohtonog naroda vjerojatno nije izazivao prevelike poremećaje u međusobnim odnosima. Autohtone su željeznodobne populacije središnjeg i zapadnog Mediterana većinom živjele u stratificiranim društvenim zajednicama na čelu s ratničkom elitom (engl. *chiefdom societies*).⁴⁸ S njima su Grci ostvarivali prijateljske veze i dopuštenje za iskorištavanje resursa na njihovom teritoriju razmjennom skupocjenih darova. S vremenom bi lokalne zajednice u blizini grčkih naselja postale „tampon-zone” (engl. *buffer zone*), koje su djelovale kao posrednici u trgovini i razmjeni znanja između grčkog grada i „neciviliziranih” zajednica izvan grčkog utjecaja, ali i bile prva crta obrane grada u slučaju napada iz unutrašnjosti. Zbog toga su uživali određene povlastice, a neki su se s vremenom i naseljavali u gradu. Ipak, čini se da je građansko pravo za strance (grč. προξενία) ne-Grcima bilo teško dobiti, te je ograničen broj kolonista i parcelizacija zemljišta napravljena u trenutku osnivanja onemogućavala aktivno političko sudjelovanje domaćeg stanovništva u životu grčke kolonije, pa čak i ako su povremeno ili stalno živjeli u gradu i s njim aktivno sudjelovali u trgovini i razmjeni dobara.⁴⁹ Pitanje „helenizacije barbara” u svjetlu novih istraživanja postaje pitanje recipročnog odnosa dviju susjednih kultura, bez obzira na njihov civilizacijski stupanj. Helenizacija bi podrazumijevala gubitak domaćeg identiteta i kulture, te usvajanje materijalne i duhovne kulture grčkih došljaka. Činjenica je da je većina autohtonih zajednica izbljedjela tijekom stoljeća suživota s Grcima, neke su i silom istjerane iz svojih postojbina, lokalne jezike zamijenio je grčki, tragova je ostalo jedi-

⁴⁵ Malkin 2004, 342-46; cf. Milićević Bradač 2010, 43; Antonaccio 2007, 216; Domínguez-Monedero 2006b; Hall 2000; Tsatskhladze 2006, lix-lxii

⁴⁶ Milićević Bradač 2004, 21; cf. Antonaccio 2007, 213-4; Domínguez-Monedero 2006b, 448

⁴⁷ Milićević Bradač 2010, 48

⁴⁸ *Encyclopædia Britannica*. (2009) s.v. „Chiefdom” (Pauls, E.P)

⁴⁹ Milićević Bradač 2004, 23-4; cf. Antonaccio 2007, 218

no u imenima ljudi i mjesta. No krajnji produkt, kolonija kao samostalna zajednica, nastala je miješanjem (hibridizacijom tj. kreolizacijom) kultura, ali i populacija: nerijetko su grčki kolonisti morali žene tražiti među lokalnim narodima. Arheološki se može potvrditi prisustvo stranih kulturnih elemenata unutar neke zajednice, pa tako i prisutnosti autohtonih populacija u grčkim kolonijama. U nekim se slučajevima (npr. na Crnom moru) vidi poštivanje lokalne tradicije u gradnji kuća, no svi su drugi aspekti materijalne kulture grčki. Iz ostataka pak materijalne kulture, čak i epigrafskih spomenika, nije uvijek jasno kako su se sami stanovnici takvih gradova identificirali, te jesu li se međusobno razlikovali npr. odjećom, jezikom ili stilom prehrane. Ni diferencijacija (klasna, dobna, etnička, politička) nije na svim mjestima jasno potvrđena, pa je teško izvlačiti općenite zaključke. Čini se ipak da je kolonija produkt još nedefiniranog kulturnog identiteta metropole oblikovanog lokalnim utjecajima i životnim uvjetima u kojima se razvijala.⁵⁰

1.1. Arhajske kolonije

U arhajskom periodu (8. st. pr. Kr. – 480. g. pr. Kr) poznato je šest gradova imenom Herakleja, od toga jedan u matičnoj Grčkoj (Elidska Herkleja), dva na istoku (Perint, kasnije Herakleja i slavna Herakleja Pontska) i četiri na zapadu (neuspjela Herakleja/Erice i Herakleja Minojska na Siciliji, Herakleja na ušću Rhône i Herakleja/Karteja u dolini rijeke Gualadquivir na Pirinejskom poluotoku).

Arhajsko naselje u Elidi poznato pod imenom Herakleja nije kolonija, nego jedno od osam naselja u Elidskoj pokrajini Pisatidi (grč. Πισατικός)⁵¹, četrdeset (Str. 8. 357. / 8. 3. 32) ili pedeset (Paus. 6. 22) stadija daleko od Olimpije, smještena ili na samoj rijeci Kiteriju (grč. Κυθήριος; Str. loc. cit) ili na izvoru čija se voda ulijeva u izvor (Paus. loc. cit). Izvori se slažu da je u blizini grada bio ljekoviti izvor i svetište nimfa Jonijada / Jonida (grč. Ἰωνιάδες, Ἰωνίδες), nazvanih tako (Paus. loc. cit) prema Jonu, sinu Gargetovu, koji se na to mjesto doselio iz Atene. Joseph Partsch⁵² smješta je na cestu prema Olimpiji, na mjestu današnjeg sela Irakleia (ngrč. Ηράκλεια), do 1915 zvanog Brouma (ngrč. Μπρούμα), u čijoj blizini se nalazi sumporni izvor Vromovrisi (ngrč. Βρωμόβρυση) na koji se vjerojatno odnosi Pausanijin i Strabonov navod.⁵³ Do danas se u selu nisu provodila sustavna istraživanja. Slučajno su nalažene grobnice, a 1970-tih prilikom radova na navodnjavanju otkriveni su i ostaci građevina, ponovno zatrpani u strahu od onodobnog diktatorskog režima.⁵⁴ U tom je mjestu prema

⁵⁰ Antonaccio 2007, 214-18; cf. Miličević Bradač 2010, 42; Malkin 2004, 357-59; Tsetskhladze 2006, li-lix; Stewart 2007

⁵¹ možda Steph. Byz. Ηράκλεια Πισσαϊκή, St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8, s. v. Ηράκλεια br. 18; cf. Talbert 2000, 881

⁵² Adler *et al.* 1966

⁵³ *PWRE*15 1912, 424, s. v. "Herakleia, 3" (Bölte, F); cf. Reger & McK. Camp II 2012; Smith 1854, s. v. Heracleia or Heraclea; Karampelas 2012

⁵⁴ Karampelas 2010

Pauzaniji (Paus. 5. 20) u 5. st. pr. Kr. rođen i živio kipar Kolot, čiji je hrizelefantinski stol bio posvećen u Herinom hramu u Olimpiji.⁵⁵

Perint (grč. Πέρινθος) osnovali su kolonisti s otoka Sama (Ps. Scymn. 714-15; Str. 7. fr. 56) 602. g. pr. Kr. (Hieron. *Chron.* 98) na malom poluotoku na tračkoj obali Propontide (Plin. *NH.* 4. 18; Diod. Sic. 16. 76). Ime je dobio prema jednoj predaji po Orestovu prijatelju Perintu iz Epidaura (St. Byz. s. v. Πέρινθος), a prema drugoj po Heraklovu ljubavniku (schol. Ap. Rhod. 1. 1207b).⁵⁶ Za vladavine Dioklecijana, 286. g. mijenja ime u Herakleja, prema mitskom osnivaču Heraklu (Amm. Marc. 22. 2. 3, 27. 4. 12; Zos. 1. 62. 1).⁵⁷ Ime Herakleja sačuvano je u današnjem imenu mjesta – Perint je lociran u turskom gradu Marmara Ereğlisi (prema Ps. Scymn. 714-15).⁵⁸ Stjepan Bizantinac navodi ga kao prvu od Herakleja, grad u Trakiji („πόλις Θράκης”), no zatim dodaje „na Pontu, slavan” („ἐν τῷ Πόνθῳ, διάσημος”). Komentator uspoređuje taj navod s dva mjesta iz Ptolemejeva atlasa: prvo koje se odnosi na Perint tj. Herakleju („Πέρινθος, ἤτοι Ἡράκλεια”, Ptol. *Geog.* 3. 11) i drugo koje se odnosi na Herakleju na Pontu („Πόντῳ Ἡράκλεια”, op. cit. 5. 1). Kod Ptolemeja ne postoji nikakva naznaka da je mislio na isti grad, pa je kod Stjepana Bizantinca vjerojatno riječ o krivoj interpretaciji. Prvi ga kao *polis* spominju Herodot (Hdt. 6. 33. 1) i Pseudo Skilak (Ps. Scyl. 67). Ubrzo nakon osnutka grad su napale horde Peonjana (grč. Παίονες; Hdt. 5. 1; Str. 7. fr. 41) i susjedni Megarani, koji su uz pomoć matice namjeravali zavladati Propontidom (Plut. *Quaest. Graec.* 303e-304a). U vrijeme Darijeva pohoda na Skiti-ju, Perint je pod vlašću Megabaza (Hdt. 5. 1-2), a nakon jonskog ustanka potpada po-sve pod perzijsku vlast (Hdt. 6. 33. 1). Nakon ratova postaje član Delskog saveza (nje-

⁵⁵ Za njega je Pauzanija čuo također da je Paranin, učenik Pasitelov (u prijevodu Uroša Pasinija piše „Polikletov”; on se služio izdanjem Loeb Classical Library, London, 1978., no većina se slaže da je ipak riječ o Pasitelu). Jedini kipar Pasitel za kojeg znamo je helenistički kipar iz južne Italije (c. 1. st. pr. Kr) (*Encyclopaedia Britannica.* 2015 s.)

v. „Pasiteles”, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/445577/Pasiteles>, pristupljeno 2. 4. 2015.), prema tome moguće je da je ovaj Kolot iz Herakleje helenistički kipar zamijenjen s istoimenim majstorom hrizelefantinskih kipova sa Para, koji je bio Fidijin učenik. (Pollitt 1990, 220). Neki autori se, međutim, zalažu za obrnuto rješenje, prema kojem bi Elidski Kolot bio učenik Fidijin i surađivao na radovima u Olimpiji (Karampelas 2014, 6).

⁵⁶ Wendel, Carl. *Scholia in Apollonium Rhodium Vetera.* Bibliothecae Graecae et Latinae Auctarium Weidmannianum, v. 4. Berolini: apud Weidmannos, 1935. citirano u: *Brill's New Pauly* (2006) s.v. „Perinthos” (von Bredow, I. von Bredow, I.); Loukopoulou & Laitar 2004, 919

⁵⁷ Smith 1854, s. v. „Perinthos” (Dyer, T. H.); cf. *PWRE15* 1912, 429, s. v. „Herakleia, 7” (Oberhammer, E), cf. *PWRE19*, 802 i 813, s. v. „Perinthos” (Oberhammer, E); Isaac 1986, 204-7; *Brill's New Pauly* (2006) s.v. „Perinthos” (von Bredow, I. von Bredow, I.); Sayar, Mustafa Hamdí. *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998, 171, EZ1; citirano u: Loukopoulou & Laitar 2004, 919

⁵⁸ Robert, L. *Des Carpathes à la Propontide, VII: De Périnthe à Apamée, Cyzique et Claros,* StCl 16: 61–80 (=OMS 6. –302), cf. Sayar, Mustafa Hamdí. *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998., citirano u: Loukopoulou & Laitar 2004, 919; Foss 2013b 367 St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8, s. v. Ἡράκλεια br. 1; bilj. 35.

govo ime nalazi se u popisima poreza 452/1-418/7. g. pr. Kr; IG I3 261, 287, 269),⁵⁹ a kasnije i Drugog atenskog pomorskog saveza (377. g. pr. Kr). Neko vrijeme nalazi se pod vlasti odriskog kralja Kotisa I. (Dem. 23. 142, 165-8).⁶⁰ U vrijeme makedonske okupacije Hersoneza i Propontide, Perint zajedno s Bizantijem i Selimbrijom ostaje uz Atenjane i opire se osvajačima, koji ga pokušavaju osvojiti (Diod. Sic. 16. 74-76), no nakon poraza Grka kod Heroneje pridružuje se Filipovom Helenskom savezu.⁶¹

Perint je bio smješten na brdovitom poluotoku i imao dobru luku utvrđenu bedemima s bastionima, koji su odoljeli mnogim dugotrajnim opsadama. Grad se sastojao od visokih kuća na obroncima akropole (Diod. Sic. 16. 74-6; Plin. NH 4. 47; Xen. An. 6. 24, 7. 2, 7. 4; Xen. Hell. 1. 1. 21). Arheološkim istraživanjima utvrđene su dvije luke, jedna sa svake strane poluotoka, fortifikacije iz 5. st. pr. Kr, kazalište na južnom i tragovi stadiona na zapadnom obronku akropole, te nekropola izvan zidina.⁶² Natpisi su uglavnom objavljeni u monografiji iz 1998. g. (IG X), osim ranije spomenutih lista poreza Delskog saveza.⁶³ Gradski kultovi mogu se identificirati većim dijelom preko natpisa i prikaza na novcu, koji se počeo kovati sredinom 4. st. pr. Kr. Čini se da je glavni gradski kult bio Herin, što je logično s obzirom na matični Sam.

Zabilježeno je mnogo drugih kultova, olimpskih bogova ali i istočnjačkih božanstava Izide, Sarapisa i Kibebe. Heraklov nije zabilježen.⁶⁴

Najslavnija Herakleja je svakako ona na Pontu (Crnom moru), osnovana sredinom 6. st. pr. Kr. (izvori najčešće navode 560. ili 554. g. pr. Kr.).⁶⁵ Izvori⁶⁶ se slažu da su je osnovali Beočani iz Tanagre zajedno s Megaranima u zemlji Marijandina (grč. Μαριανδυνοί). Iako su Marijandini prijateljski dočekali doseljenike, kasnije su postali

⁵⁹ *Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores*. 3rd edn. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, ed. David Lewis, *Decreta et tabulae magistratuum* (nos. 1-500). ; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities (<http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/>), pristupljeno 2. 4. 2015.

⁶⁰ Isaac 1986, 207

⁶¹ Loukopoulou & Laitar 2004, 920; cf. Smith 1854, s. v. "Perinthos" (Dyer, T. H); Isaac 1986, 204-7; *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Perinthos" (von Bredow, I. von Bredow, I.)

⁶² Loukopoulou & Laitar 2004, 921; prema: Sayar, Mustafa Hamdi. *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998.

⁶³ Sayar, Mustafa Hamdi. *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften [DAW], 269. Vienna 1998. ; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/book?region=5&bookid=195>, pristupljeno 2. 4. 2015.

⁶⁴ Loukopoulou & Laitar 2004, 920-21; cf. <http://www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/perinthos/i.html>, pristupljeno 2. 4. 2015.

⁶⁵ *PWRE15* 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); cf. Malkin 1987, 73; Burstein 1976, 12; Milićević Bradač 2004, 332; Tsetskhladze 2006, lxvi, lxix (tablica); Osborne 2009, 86 (tablica); Stillwell *et al.* 1976, s. v. "Herakleia (Ereğli)" (Wilson, D. R.) navodi 558. g. pr. Kr.

⁶⁶ ponajprije Ps. Scymn. 975-985 (u nekim izdanjima 968-75), Xen. An. 6. 2. (cf. Figueira 2008, 484-5), Arr. Peripl. M. Eux. 15 i d., Diod. Sic. 14. 31. 3., Paus. 5. 26., Ap. Rhod. (sholije); Just. Epit. 16. 3. spominje samo Beočane); na osnovi Str. 12. 3. 4. postoji mogućnost da su grad na tom mjestu ranije osnovali Milećani; cf. *PWRE15* 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); Graham 1982, 123-4; Burstein 1976, 13-14; Chirica 1998, 728; Milićević Bradač 2004, 333.

podređeni sloj poput helota u Sparti.⁶⁷ Na osnivanje kolonije iz dvije matice ukazuju i dvije tradicije o osnivanju grada. Ekist je bio Megaranin Gnesioh (grč. Γνησίοχος), a Beočane je vodio Damis. Pompej Trog (Just. *Epit.* 16. 3) priča da su se Beočani obratili proročistu u Delfima zbog kuge koja ih je zadesila, pa su za savjet dobili osnovati koloniju posvećenu Heraklu. U tom se navodu ne spominje ekist Gnesioh iz Megare, no zabilježena su dva delfijska proročanstva vezana uz osnivanje Herakleje: vjerojatno su i Megarani željeli osnovati koloniju i izabrali ekista, a proročište ih je povezalos Beočanima.⁶⁸ Lokalni logografi s vremenom su počeli povezivati „prvi osnutak” Herakleje s herojima, Heraklom i Argonautom Idmonom, pa čak i Agamestorom, domaćim herojem Marijandina.⁶⁹ Tradicija o Heraklu kao mitskom osnivaču nalazi se i kod Pseudo-Apolodora i Pomponija Mele: prvi osnivanje povezuje s Heraklovim osvajanjem Hipolitina pojasa, kad je stigao u Miziju, pomogao kralju Liku poraziti Bebrike i dao mu njihovu zemlju za koloniju (Apollod. *Bibl.* 2. 5. 9); drugi smješta ulaz u podzemlje gdje je Heraklo sišao po Kerbera u Aheruzijsku pećinu pored Herakleje (Pompon. 1. 103). Apolonije Rođanin (Ap. Rhod. *Argon.* 2. 846-850) spominje oštre litice na ušću rijeke Aheront te pećinu kroz koju se ulazi u Had - čija rijeka dijeli ime s lokalnom rijekom. No on donosi priču o Argonautu Idmonu koji je tu poginuo, te o delfijskom proročanstvu koje nalaže kolonistima štovanje Idmona, ali i lokalnog heroja Agamestora. Iako su ove dvije priče naizgled odvojene, zapravo čine cjelovitu legendu o osnivanju mjesta, kao što i osnivači dolaze iz dva različita mjesta. Idmon i Agamestor bili su lokalni heroji-zaštitnici, no Heraklo je bio eponimno božanstvo. Kult Herakla Farangita (grč. Ἡρακλῆς Φαραγγεΐτης) bio je povezan s njegovim silaskom u podzemlje, a vjerojatno je postojalo svetište u spomenutoj pećini, s „proročištem mrtvih” (grč. τὸ νεκρομαντεῖον) koje spominje Plutarh (Plut. *Vit. Cim.* 6. 6).⁷⁰ Kod Plinija (Plin. *NH* 6. 2) nailazimo na rijeku Lik (ime kralja kojem je Heraklo povjerio zemlju) i Aheruzijsku pećinu. Ta je pećina najčešće identificirana kao današnja Baba Burnu.⁷¹ Herakleja Ponska dosegla je svoj vrhunac u 4. st. pr. Kr. koje je nakon rušenja oligarhije obilježila tiranija Klearha i njegovih nasljednika. Nakon 188. g. pr. Kr. postaje saveznik Rima, no 70. g. pr. Kr. zbog pristajanja uz kralja Mitridata IV. grad je spaljen u opsadi. Iako nikad kasnije nije dosegla svoju prijašnju slavu,

⁶⁷ *PWRE*15 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); cf. *Brill's New Pauly*, 2006. s. v. "Heraclea" (Strobel, K); Milićević Bradač 2004, 333-4.; Tsetschladze 2006, liii

⁶⁸ Milićević Bradač 2004, 333; cf. Malkin 1987, 74; Burstein 1976, 16

⁶⁹ Avram, Hind & Tsetschladze 2004, 956; cf. Müller, Müller & Langlois 1841, FHG 31 fr. 51 (Herodor, 5/4. st. pr. Kr); FHG 432 fr. 3 (Nimfid, 3. st. pr. Kr); FHG 430 fr. 3 (Promatida, 4/3. st. pr. Kr)

⁷⁰ Milićević Bradač 2004, 333; cf. Burstein 1976, 12-15; Malkin 1998, 15, 119; Malkin 1987, 74-5; Farnell 1921, 132; Chirica 1998

⁷¹ *PWRE*15 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); cf. Stillwell *et al.* 1976, s. v. "Herakleia (Eregli)" (Wilson, D. R); *Encyclopædia Britannica* 2013, s. v. "Eregli Zonguldak province, Turkey"

(<http://www.britannicacom/EBchecked/topic/191216/Eregli>, pristupljeno 2. 4. 2015.)

47. g. pr. Kr. je obnovljena i postaje *civitas libera* i dio pontske provincije (nakon bitke kod Akcija Bitinija i Pont). Krajem Carstva ulazi u provinciju Honoriju. Dijeceza od 431. g., potpada oko 1360. g. pod tursku vlast. Danas je poznata kao Ereğli u pokrajini Zonguldak, Turska.⁷² Grad nije nikada sustavno istraživani, a jedino rekognosciranje sredinom 20. st. poduzeli su F. K. Dörner i W. Hoepfner.⁷³ Utvrdili su granice heraklejske hore, koja je uključivala i teritorije susjednih nekropola i na obližnje otočice. Objavili su i rimskodobne korinthske kapitule i dijelove monumentalne građevine. Iz izvora se može zaključiti da je Herakleja krajem 5. st. pr. Kr. bila utvrđeni grad (Xen. An. 6. 2. 8); u 2. pol. 4. st. pr. Kr. postojalo je kazalište (Diog. Laert. 5. 91) i buleuterij, no iz klasičnog razdoblja ima vrlo malo ostataka (novac iz perioda tiranije i jedna kamena glava). Pauzanija, međutim, spominje grupu skulptura s prikazom Heraklovih djela, koje su Herakleoti posvetili u Olimpiji nakon što su porazili lokalne Marijandine (Paus. 5. 26. 7), te Apolonovu statu posvećenu u Delfima (Paus. 10. 15. 1). Rekognosciranjem sredinom 20. st. utvrđeni su ostaci rimskog hrama na akropoli⁷⁴ i drugog izvan grada, akvedukt i mali rimski amfiteatar, te helenističko-rimski ostaci molova u luci.⁷⁵ Srebrni novac počinje se kovati u posljednjoj četvrtini 5. st. pr. Kr. Prikazi na novcu uglavnom se odnose na Herakla, njegove atribute (uglavnom lavlja koža) i poslove (npr. Heraklo s lavom).⁷⁶ Natpise je objavio Lloyd Jonnes.⁷⁷

Krajem 6. st. pr. Kr. na Siciliji su osnovane dvije kolonije imenom Herakleja, povezane pričom o Spartancu Dorijeju (grč. Δωριεύς), sinu kralja Anaksandride, koju donosi Herodot (Hdt. 5. 42-48). Kad kao mlađi sin, unatoč tome što je bio sposobniji od starijeg brata nije naslijedio spartansko prijestolje, pa je zatražio ljude da osnuje koloniju. Otišao je ogorčen, a da nije tražio savjet u Delfima, te se pridružio ljudima s otoka Tere koji su plovili prema Libiji⁷⁸ i pokušao ondje osnovati koloniju na rijeci Kinipu, ali su ga nakon tri godine protjerali lokalni Maki i Kartažani. Vratio se kući, gdje mu je izvjesni Antihar iz Eleona savjetovao na temelju Lajevih proročanstava da osnuje Herakleju na Siciliji, u zemlji na Eriku, jer ona ionako pripada Heraklidima, budući da je sam Heraklo tu zemlju osvojio. Dorijej, spartanski princ iz loze Herakli-

⁷² Brill's New Pauly, 2006. s. v. "Heraclea" (Strobel, K); cf. Encyclopædia Britannica 2013, s. v. "Eregli Zonguldak province, Turkey" (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/191216/Eregli>, pristupljeno 2. 4. 2015.)

⁷³ Dörner & Hoepfner 1962

⁷⁴ Memnon (1/2. st) spominje da je Ptolemej II Filadelf (1. pol. 3. st. pr. Kr) izgradio Heraklov hram od prokoneškog mramora na heraklejskoj akropoli; Müller, Müller & Langlois 1841, FHG 434 fr. 17; cf. <http://www.attalus.org/translate/memnon1.html#17>, pristupljeno 8. 3. 2015.

⁷⁵ Milićević Bradač 2004, 330-2; cf. Avram, Hind & Tssetskhadze 2004, 955, 957-8

⁷⁶ Avram, Hind & Tssetskhadze 2004, 958; cf. PWRE15 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); http://www.wildwinds.com/coins/greece/bithynia/herakleia_pontika/i.html, pristupljeno 8. 3. 2015.

⁷⁷ Jonnes & Ameling 1994; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities (<http://epigraphy.pac-khum.org/inscriptions/book?bookid=555>); cf. PWRE15 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W)

⁷⁸ oni su ranije (2. pol. 7. st. pr. Kr) osnovali Kirenu u Libiji; cf. Milićević Bradač 2010, 46; 50

da, dobio je tako „pravnu podlogu” za novi pokušaj (Hdt. 5. 43). Ovdje se aludira na zgodu tijekom Heraklova povratka s Gerionova otoka, čije se varijante mogu pronaći kod Pseudo Apolodora (Apollod. *Bibl.* 2. 5. 10), Diodora Sicilskog (Diod. Sic. 4. 83. 1-4 i 4. 22. 6. -23. 3) i Pauzanije (Paus. 3. 16. 4. i 4. 36. 3-4).⁷⁹ Goneći Gerionova goveda u Mikenu, Heraklo je stigao na Siciliju – prema jednoj verziji (Apollod. *Bibl.* loc. cit.) jer mu je kod Regija pobjegao bik, dok ga je prema drugoj (Diod. Sic. loc. cit.) tamo jednostavno naveo put – gdje se zbog stoke sukobio s kraljem Erikom (grč. Ἐριϋξ), sinom ili Posejdonovim ili Afroditinim s herojem Butom, čije je ime nosila cijela ta zemlja.

Sukob je riješen dvobojem u kojem je Heraklo ubivši Erika dobio ne samo svoju stoku, nego i cijelu Erikovu zemlju, koju je ostavio narodu, dok se njegov potomak ne vrati vladati njome (Diod. Sic. 4. 22. 6). No Dorijej u svojoj nakani nije posve uspio – nedugo nakon osnivanja kolonije Herakleje, Spartanci su poraženi od saveza lokalnih (S)Egestana i Feničana koji su također imali kolonije na Siciliji (Hdt. 5. 46; Paus. 3. 16. 5; Diod. Sic. 4. 23. 3). U kasnijem pripovijedanju (Hdt. 7. 158) Herodot se ponovno dotiče Dorijeja: u svom odgovoru Spartancima koji su ga došli tražiti pomoć protiv Perzijanaca, sirakuški tiranin Gelon ih odbija, jer se nisu odazvali njegovom pozivu kad je ratovao protiv Feničana na Siciliji, između ostalog da „osveti Dorijejevu smrt”.

Imajući na umu da se ovaj događaj zbiva neposredno prije bitke kod Termopila (480. g. pr. Kr), Dorijejevo se osnivanje Herakleje datira ranije, u vrijeme kad je Krotton razorio Sibaris (također navodno uz Dorijejevu pomoć; Hdt. 5. 44-45), dakle oko 510. g. pr. Kr.⁸⁰ Koliko je grad potrajao nije sigurno: dok Diodor (Diod. Sic. 4. 23. 3) sugerira da je kolonizacija uspjela, te da je grad razoren jer je postao prijetnja feničkoj prisutnosti na Siciliji, Herodotov navod (Hdt. 5. 46) o bitki i pogibiji ekista i glavnine njegovih najbližih pratitelja mogao bi se protumačiti kao trenutačan odgovor lokalnih stanovnika na doseljenike: na brdu ispod kojeg se Dorijej kanio naseliti nalazio se feničko-elimski grad Erik – današnji Erice iznad Trapanija. Lokacija Dorijejeve kolonije je nepoznata, jer su je Feničani sravnili sa zemljom, no vjerojatno se nalazila baš na mjestu današnjeg Trapanija.⁸¹

Nakon Dorijejeva poraza, navodi Herodot (Hdt. 5. 46), jedini preživjeli od njegovih drugova, Eurileont (grč. Εὐριλέων), skupio je ostatak ljudstva i zauzeo Minoju, koloniju Selinunta, oslobodivši je tako „tiranina Pitagore”. Eurileont je ambiciozno pokušao zavladati i samim Selinuntom, no stanovnici su se pobunili i ubili ga, premda je „...prijebegao žrtveniku Zeusa zaštitnika skupština”. Uzevši u obzir da je Selinunt

⁷⁹ Domínguez-Monedero 2006a, 316-18; cf. Malkin 1998, 20, 218, 220, 232; Malkin 2004, 360-2; Burkert 1985, 84, bilj 16, str. 180

⁸⁰ Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004b, 197/8; cf. *PWRE*15 1912, 437, s. v. ”Herakleia, 28a)” (Ziegler, K); *Brill’s*

New Pauly (2006) s.v. ”Heraclea” (Kramolisch, H); Domínguez-Monedero 2006a, 316-18

⁸¹ Boardman & Hammond 1982, 189.

osnovan u drugoj polovici 7. st. pr. Kr. (najčešće se navodi 628/7. g. pr. Kr), a Dorijej je poražen na samom kraju 6. st. pr. Kr. (oko 510-490. g. pr. Kr), Minoja je morala biti osnovana oko polovice 6. st. pr. Kr.⁸² Čini se da je Minoja bila izvorno fenička naseobina, imenom Makara⁸³, što potvrđuje i novac s legendom „RŠ MLQRT” što bi značilo „rt Melkartov”, posvećen „feničkom Heraklu”. Ime Minoja dobila je, prema legendi, po kretskom kralju Minoju / Minosu, koji je goneći Dedala došao na Siciliju i osnovao grad na mjestu gdje je pristao ili, prema drugoj verziji, grad je osnovan na mjestu njegove smrti (Diod. Sic. 4. 79., 16. 9).⁸⁴ Irad Malkin smatra da je možda Eurileont pridobio ostatak Spartanaca koristeći isti mit kao i Dorijej, ovaj puta potkrijepljen toponimom vezanim za Melkarta-Herakla, te se možda, podučen ranijim porazom, odlučio na savez s lokalnim feničkim stanovništvom protiv njihovih selinuntskih gospodara, a oni su prihvatili promjenu imena „Minoja” u „Herakleja” upravo zbog ranije povezanosti s Melkartom.⁸⁵ Smještena na granici feničkog i grčkog područja dominacije na Siciliji, ova je kolonija često mijenjala gospodare. Krajem 6. i početkom 5. st. pr. Kr. došla je pod vlast Akraganta, kad je taj grad počeo širiti svoj utjecaj na naselja na granicama svoje hore. Ugovorom između Dionizija Sirakuškog 383. g. pr. Kr. pada pod kartašku vlast (Diod. Sic. 15. 17. 5. i 16. 9. 4., Plut. Dion. 25. 5). Timoleont ju ponovno osniva 339. g. pr. Kr, no 314. pr. Kr. ponovno postaje kartaška (Diod. Sic. 19. 71. 7). U drugom punskom ratu postaje 210. g. pr. Kr. rimska *civitas decumana* (Cic. Verr. 2. 2. 125).⁸⁶ I danas grad nosi isto ime – Eraclea Minoa.

Najviše se njome bavio Ernesto De Miro, koji ju istražuje od 1950.⁸⁷ Utvrđeno je naseljavanje od kasnog neolitika i ranog brončanog doba. Malo je ostataka iz arhajskog i klasičnog razdoblja grčkog naseljavanja (vjerojatno posljedica erozije rta na kojem se naselje nalazilo), no najranija faza bedema utvrđena je u 2. pol. 6. st. pr. Kr. Najveći dio sačuvanog bedema s bastionima je iz 2. pol. 5. st. pr. Kr, te obnova iz kasnog 4. st. pr. Kr. Čini se da je u vrijeme Timoleontove obnove grad prepolovljen – sačuvan je novi zid, dio grada s pravilnim rasterom ulica, te kazalištem iz kasnog 4. st. pr. Kr. Rekonosciranjem hore 1980. utvrđeno je postojanje nekropole iz arhajskog razdoblja (2. pol. 6. st. pr. Kr) sjeveroistočno od grada.⁸⁸

⁸² Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004b, 196; cf. Milićević Bradač 2010, 46; *PWRE15* 1912, 437-39, s. v. "Herakleia, 28b" (Ziegler, K); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); Tsatskhladze 2006, lxix (tablica); Osborne 2009, 87; Boardman & Hammond 1982, 161; St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8, s. v. Ηράκλεια br. 2 i bilj 36.

⁸³ Müller, Müller & Langlois 1841, FHG (Heraclides Ponticus, fr. 29)

⁸⁴ Smith 1854, s. v. "Heraclea" (Bunbury, E. H)

⁸⁵ Malkin 2011, 139-141; cf. Malkin 2004, 362

⁸⁶ Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004b, 196-7; cf. *PWRE15* 1912, 437-39, s. v. "Herakleia, 28b" (Ziegler, K); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H)

⁸⁷ njegova istraživanja objavljena su u De Miro 2014

⁸⁸ Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004b, 196-7; cf. *PWRE15* 1912, 437-39, s. v. "Herakleia, 28b" (Ziegler, K); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); De Miro 1960; Wilson & Leonard 1980

U arhajske kolonije pripadaju i dvije Herakleje na krajnjem zapadu Sredozemlja, o kojima nema puno podataka. "The Princeton Encyclopedia of Classical Sites" kao jednu od Herakleja spominje grad imenom Karteja (grč. Καρτηία), danas Cortijo de El Rocadillo u regiji Guadarrangue, u zaljevu Algecirasa.⁸⁹ Bio je to fenički (punski) grad, kao što mu i ime pokazuje (fenički qrt / krt znači „grad“). Kao Herakleju spomine ju Strabon (Str. 3. 1. 7-8), prema pričanju Timostena s Roda, zapovjednika mornarice Ptolemeja II., u njegovo je vrijeme (oko 280. g. pr. Kr) još bio vidljiv bedem i luka sa spremištima za brodove. Grad je prema Timostenu osnovao Heraklo.⁹⁰ Pere Bosch-Gimpera⁹¹ jedan je od rijetkih koji ju spominje, kao Masaliotsku „manju naseobinu” osnovanu između 584. i 570. g. pr. Kr. Pauzanija (Paus. 6. 19. 3) pak donosi zanimljiv podatak da je staro mjesto za „Karpiju” (grč. Καρπία) bilo Tartes. Kao drugo ime legendarnog Tartesa⁹² spominju Karteju i Plinije (Plin. NH 3. 3) i Pomponije Mela (Pompon. 2. 96). Stjepan Bizantinac spominje je kao „otok u Atlantiku”.⁹³ Od ostataka ranijih faza grada pronađen je dio spomenutog helenističkog bedema, kampanska keramika i hispano-kartaški srebrni novac. Grad je ipak najpoznatiji u svojim rimskim fazama, počevši s republikanskom odmah nakon što je 171. g. pr. Kr. grad postao rimska kolonija (Liv. 28. 30. 3). Spominje se kao važna strateška luka u sukobima Cezara i Pompeja (*De Bello Hisp.* 26. 1-17).⁹⁴ Arheološki ostaci odnose se uglavnom na one iz rimskog perioda: bedem, kazalište⁹⁵, terme i vjerojatno hram ukrašen korintskim kapitelima, skulpture,⁹⁶ novac (kovan *in situ*),⁹⁷ natpise⁹⁸ i keramiku.⁹⁹

Plinije (Plin. NH 3. 20; većina drugih izdanja 3. 4) spominje grad zvan Herakleja na ušću Rhône, možda čak naseobinu Masaliota, iako u to sam nije posve siguran.¹⁰⁰

⁸⁹ Stanley Jr. & Knapp 2014; cf. <http://omnesviae.org/api/sites/OVPlace247>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁹⁰ Stillwell *et al.* 1976, s. v. "KARTEIA or Herakleia, Cádiz, Spain." (Fernandez-Chicarro, C)

⁹¹ Bosch-Gimpera 1944, 53; cf. Milićević Bradač 2010, 51

⁹² Cf. Niemeyer 2006; Alvar 1989; Chamorro 1987

⁹³ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ηράκλεια br. 22 (?) (κβ, Νῆσος ἐν τῷ Ἀτλανθικῷ) i bilj. 45 koja ga povezuje s Gibraltalom i Tartesom; cf. bilj. 1 uz prijevod Tita Livija, koja objašnjava da je Atlantik u antičkoj predodžbi svijeta počinjao odmah iza Heraklovih stupova (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Liv.+28+30.&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0159#note1>; pristupljeno 10. 3. 2015); cf. Roller 2006

⁹⁴ O problemu autora ovog djela Cf. Storch 1973

⁹⁵ <http://www.theatrum.de/767.html>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁹⁶ <http://www.ubi-erat-lupa.org/monument.php?id=12134>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁹⁷ <http://nomisma.org/id/carteia#this>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁹⁸ <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/geographie/suche?geoDBID=2385>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁹⁹ Stillwell *et al.* 1976, s. v. "KARTEIA or Herakleia, Cádiz, Spain." (Fernandez-Chicarro, C)

¹⁰⁰ Cf. The Natural History. Pliny the Elder. John Bostock, M. D., F. R. S. H. T. Riley, Esq., B. A. London. Taylor & Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855., bilj 26 (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D3%3Achapter%3D5#note26>), pristupljeno 10. 3. 2015.

To je jedini spomen te kolonije. Stjepan Bizantinac spominje ju kao „Keltsku koloniju” (Ἰ Κελτικῆς), dok bilješka pojašnjava da se radi o toj Plinijevoj na Rhône.¹⁰¹ Spomenuta je još u Antoninovom itineraru (*It. Ant.* 505, 4; 6), zajedno s keltskim toponimom Caccabaria, koji se može poistovjetiti s današnjim gradom Cavalaire-sur-Mer, između Fréjusa i Saint-Tropeza.¹⁰² Druga moguća lokacija je Port-de-Bouc, gdje je pronađena helenistička nekropola.¹⁰³

1.2. Klasične kolonije

Klasično razdoblje grčke povijesti i umjetnosti uglavnom se određuje između 480. g. pr. Kr. (kraj Perzijskih ratova) i 323. g. pr. Kr. (smrt Aleksandra Velikog). Kolonizacija u tom razdoblju drugačija je od arhajske i više se približava modernom shvaćanju tog pojma. Delfi više nisu presudan faktor u osnivanju kolonija, iako se još uvijek od njih traži potvrda. Arhajske kolonije su u usponu i počinju širiti svoje teritorije i osnivati vlastite kolonije. Kolonizacija klasičnog razdoblja mora se promatrati u svjetlu događaja koji su uslijedili nakon Perzijskih ratova, a doveli su do Peloponeskog – najbolji izvori za taj period su Tukidid (*Povijest Peloponeskog Rata*) i Herodot. U kolonizaciju se intenzivnije uključuje Atena, potaknuta usponom moći svog rivala Sparte, osnivajući kleruhije (grč. κληρουχία)¹⁰⁴ na strateškim mjestima (otoci, Pro-pontida). Ta vrsta kolonija bila je posve pod kontrolom matičnog polisa, koji je nadzirao njezine vanjske poslove, dok su unutarnji bili pod nadzorom bogatih kolonista. Proizvedena dobra izvozila su se većinom u matičnu Atenu, a stanovnici, atenski saveznici i u vojnom smislu, morali su se odazivati u slučaju potrebe. Ti su stanovnici bili velikom većinom siromašniji građani prenapučene Atene, koji su odlazili u kolonije, kao i njihovi preci iz arhajskog razdoblja, s nadom u bolji život koji im je jamčilo atensko građansko pravo i zemlja dodijeljena kolonistima. Takva praksa dovela je do rasta atenske moći i njene hegemonije nad Delskim savezom.¹⁰⁵ No osim Atene i Sparte, ostali polisi nemaju imperijalističke sklonosti. U manje demokratskim polisima, osobito gdje je na vlasti bio tiranin, kolonizacija se odvijala pod patronatom lokalnih moćnika, čija je motivacija bila prije svega osobni profit. Mnoge stare kolonije ponovno se osnivaju ili potpadaju pod tuđu vlast iz različitih razloga. U 4. st. pr. Kr. kolonije osniva i vladar sve jače helenizirane Makedonije, Filip II, uglavnom na putevima svojih vojnih pohoda, kao kasnije i njegov sin Aleksandar.

¹⁰¹ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ἡράκλεια br. 7, bilj. 39.

¹⁰² Loseby & Häußler 2012; cf. Smith 1854, s. v. "Heracleia in Gallia Narbonensis." (G. L.); <http://www.arbre-celtique.com/encyclopedia/fiche-5582.htm>, pristupljeno 10. 3. 2015.

¹⁰³ Marino & Rigeade 2006, 2; cf. <http://encyclopedia.arbre-celtique.com/heraclea-herakleia-pointe-de-vella-portde-bouc-5581.htm>, pristupljeno 10. 3. 2015.

¹⁰⁴ ždrijebom dodijeljena zemlja za naseljavanje siromašnim stanovnicima; Senc 1988, 520

¹⁰⁵ Figueira 2008, 435 i d.; *Encyclopædia Britannica* (bez datuma), s. v. "Cleruchy" (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/121373/cleruchy>, pristupljeno 1. 4. 2015)⁴¹⁵ Figueira 2008, 477-78.

U klasični period može se datirati osam Herakleja. Ona u Trahinu spartanska je kolonija iz 2. pol. 5. st., nastala iz potrebe Sparte da učvrsti svoj položaj na granici s Atikom. Kolonija u južnoitalskoj Lukaniji nastala je otprilike u isto vrijeme kao rezultat sporazuma između stanovnika spartanske kolonije Tarenta i atenskog Turija, koje su se prepirale oko zemlje između njihovih teritorija. Dvije kolonije u Makedoniji vjerojatno su osnovane za vrijeme Filipovih ratova s Ilirima. Njihovo ime vjerojatno je vezano uz konstruiranu pripadnost Filipove loze Argeada Heraklidima (Theoc. 17. 26-7), kao što se Heraklo često nalazi na novcu Filipa II.¹⁰⁶ Pet je još nepouzdanu lociranih Herakleja. Ona na Jadranu, ona na ušću Dunava na mizijskom Pontu i ona na eolskoj obali Male Azije osnovane su u 2. pol. 5. i 4. st. pr. Kr. no ne zna se sa sigurnošću tko ih je osnovao ni zašto nose ime Herakleja. Ipak, u njihovoj okolini mogu se naći pokoji toponim ili legenda vezana uz Herakla, npr. Hilički poluotok na Jadranu (ime dobio po Hilu, sinu Herakla i nimfe Melite; Ap. Rhod. *Argon.* 537-43)⁴¹⁷ i Heraklov kamen u dolini Herma (Hsch. s. v. Ἡρακλεία λίθος). Njima su pridružene Herakleja – selo u Eolidi i tzv. Herakleja Bolbe u Kariji. Na kraju će biti navedena dva grada koja su vezana uz toponim „Herakleja”, iako su u povijesti poznati pod drugačijim imenom: atenska kolonija Neapol na Propontidi i Hersonez na Krimu, koji je osnovala Herakleja Pontska.

Posljednji se može povezati i s ranim kultom feničkog boga Melkarta, kasnije izjednačenog s Heraklom.

Herakleju u Trahinu, području južno od rijeke Sperheja (grč. Σπερχειός), između gore Ete (grč. Οίτη) i Termopilskog klanca, osnovali su Spartanci oko 426. g. pr. Kr. O njezinom osnutku i važnosti najviše saznajemo od Tukidida (Thuc. 3. 92). U dolini Sperheja živjelo je nekoliko naroda, a u vrijeme početka peloponeskih ratova Trahinjane su već neko vrijeme ugrožavali stanovnici gore Ete. Od Etejana su trpjeli i Dorani u matičnoj Doridi, te su se odlučili za pomoć obratiti Spartancima, iako su se prvotno htjeli prikloniti Atenjanima. Spartanci su taj prostor smatrali dobrim strateškim položajem u vrijeme peloponeskih ratova (431–404. g. pr. Kr), te su poslali upit u Delfe s namjerom osnivanja kolonije. Time su mimoišli dotad uobičajenu praksu osnivanja kolonija, prema kojoj je proročište odlučivalo o uvjetima i lokaciji osnivanja kolonije, te su samo tražili legitimizaciju kao i kod donošenja bilo koje druge važne državne odluke. Proročište je odobrilo spartansko naseljavanje, te su određeni ekisti Leont, Alkida i Damagon, vjerojatno kao predstavnici triju dorskih plemena (Hili, Pamfili i Dimani, grč. Ὑλλεῖς, Δυμάνες, Πάμφυλοι). Koloniste su osim Spartanaca činili i perijeci, te dobrovoljci iz drugih grčkih gradova i pokrajina, osim Jonjana, Ahajaca i nekolicine drugih. Diodor Siciliski (Diod. Sic. 12. 59. 5) navodi broj od deset tisuća kolonista (četiri tisuće Spartanaca i šest ostalih), što bi Herakleju smje-

¹⁰⁶ http://www.wildwinds.com/coins/greece/macedonia/kings/philip_II/i.html, pristupljeno 1. 4. 2015. ⁴¹⁷ <http://www.theoi.com/Nymphe/NympheMelite.html>, pristupljeno 2. 4. 2015.

stilo među veće kolonije u Atici, nastalu kombinacijom uobičajene kolonizacije i sinoikizma, budući da su se kolonistima pridružila i neka lokalna plemena.¹⁰⁷ Nakon početnog prosperiteta koji je zabrinuo Atenjane, spartanska dominacija i „silovita i nečasna uprava” izazivala je nezadovoljstvo kod ostatka doseljenika, a uz česte upade Tesalaca koji nisu željeli Lakedemonjane u svom susjedstvu, kolonija se počela raspadati (Thuc. 3. 93). Tesalci pojačani Dolopljanima, Melijcima i Onijancima porazili su Heraklejce 430/19. g. pr. Kr. (Thuc. 5. 51; Diod. Sic. 12. 77. 4), a godinu kasnije (419/18. g. pr. Kr) koloniju su zauzeli Beočani i otjerali spartanskog arhonta (možda na poziv samih građana; Diod. Sic. 12. 77. 4., Thuc. 5. 52). Konačna pobuna protiv spartanske vlasti 399. g. pr. Kr. je ugušena, te su izgnani starosjedioci s gore Ete. Nekoliko godina kasnije (395. g. pr. Kr) grad opet pada u ruke Beočana i Argivaca koji su protjerali stanovništvo spartanskog podrijetla i vratili ono ranije izgnano (Diod. Sic. 14. 38., 14. 82). Jazon iz Fere ruši grad do temelja 371/70. g. pr. Kr. i predaje ga Melijcima i Etejanima (Xen. Hell. 6. 4. 27., Diod. Sic. 15. 57. 2). U helenizmu se pridružuje etolskom savezu i postaje njegovim sjedištem, što pridonosi prosperitetu ranije razrušena grada (Paus. 10. 20. 9; Liv. 28. 5. 13), no 191. g. pr. Kr. opsjeda ga i pljačka konzul Manije Acilije Glabrij nakon što je u bitki kod Termopila 191. g. pr. Kr. porazio Antioha (Liv. 36. 16. 5). Od 167. g. pr. Kr. Herakleja je glavni grad autonomnog teritorija Etejana, pod Oktavijanom 30. g. pr. Kr. pridruženog Ftiotidi. Za Justinijana su obnovljene zidine (Procop. *Aed.* 4. 2. 17-21), no ubrzo je grad napušten.¹⁰⁸

Izvori nisu posve jasni u vezi s lokacijom ove kolonije: Tukidid (Thuc. 3. 92. 6) kaže da je bila novoutvrđena („...καταστάνας δὲ ἐτείχισαν τὴν πόλιν ἐκ καινῆς”), a Strabon (Str. 9. 4. 13) ju smješta šest stadija od nekadašnjeg centra melijskih naroda, Trahina, Diodor (Diod. Sic. 12. 59. 3-4) navodi da su Spartanci, odlučivši grad „učiniti velikim”, preimenovali Trahin u čast svom pretku Heraklu koji je tamo živio i kome su, prema Strabonu (op. cit.) bili posvećeni vrući izvori po kojima su Termopile dobili ime (grč. Θερμοπύλαι = „topla vrata”).¹⁰⁹ Za Trahin se ne zna pouzdano je li ikada imao status *polis*a, no budući da je ime posvjedočeno na novcu može se pretpostaviti da jest. Pauzanija (Paus. 10. 22) na putu za Herakleju uočava ruševine Trahina, koje Felix Stählin prepoznaje u ostacima Heraklejskog donjeg grada. Yves Béquignon smatra da se nalazio na mjestu kasnije Heraklejske akropole, a slažu se da se radi o poziciji na lijevoj obali rijeke Azopa, gotovo uz njegov izvor u strmim stijenama podnožja

¹⁰⁷ *PWRE15* 1912, 424-5, s. v. „Herakleia, 4” (Stählin, F); cf. Pease 1917, 5; Boardman & Hammond 1982, 145; Decourt, Nielsen & Helly 2004, 710; Hansen 2006, 52-3; Figueira 2008, 480-2

¹⁰⁸ *PWRE15* 1912, 425-429, s. v. „Herakleia, 4” (Stählin, F); cf. 424, s. v. „Herakleia, 4” (Stählin, F); ; Stillwell *et al.*, s. v. „HERAKLEIA TRACHINIA Central Greece.” (Béquignon, Y); Decourt, Nielsen & Helly 2004, 683, 711; Figueira 2008, 482-3; Graham 1964, 206-9

¹⁰⁹ *PWRE15* 1912, 424, s. v. „Herakleia, 4” (Stählin, F); cf. Decourt, Nielsen & Helly 2004, 710; Figueira 2008, 481 ⁴²¹ Decourt, Nielsen & Helly 2004, 710, 713; cf. *PWRE15* 1912, 424, s. v. „Herakleia, 4” (Stählin, F); cf.; Béquignon 1937, 244

gore Ete. Béquignon je sam 1932. g. sustavno istražio mjesto današnje Irakilje (ngr. Ηράκλεια), te utvrdio da su stanovnici starog Trachina imali udjela u osnivanju nove kolonije. U stijenama iznad grada izdubljene su grobnice, većinu kojih Béquignon označava kao bizantske, iako bi Pauzanijin navod o „Dejanirinoj grobnici” u stijenama iznad Herakleje (Paus. 2. 23) mogao sugerirati njihovo mnogo ranije podrijetlo.¹¹⁰ Što se tiče same Herakleje, Stählin prema izvorima spominje ostatke zidina i akropole, gimnazij i Artemidin hram, a zidine i pristaništa navode Tukidid i Ksenofont (Thuc. 3. 92., Xen. *Hell.* 6. 4. 27). Zidove nalazi i Béquignon, datira ih u 4. st. pr. Kr. prema načinu gradnje. Pronalazi i helenističke zidove i rimske kuće.¹¹¹ Agoru spominje natpis (IG IX,2 103)¹¹² nađen kraj Almira (grč. Αλμυρό) u Tesaliji (nekad Halos, grč. Ἁλος).

Osim u IG, natpisi su objavljeni u *Bulletin de correspondance hellénique* (BCH) i *Supplementum Epigraphicum Graecum II*.¹¹³ Herakleja kuje srebrni novac od ranog 4. st. pr. Kr, koji osim legende s imenom grada sadrži prikaze Heraklovih simbola (lavlje glave, toljage, luka i strijele).¹¹⁴ Heraklov je kult vjerojatno bio dominantan (Diod. Sic. 12. 59. 4)¹¹⁵, što je posve razumljivo s obzirom na povezanost toga kraja s pričom o Heraklovoj smrti od Nesova otrova, poznatoj po Sofoklovoj drami *Trahinjanke*.¹¹⁶ Sama Herakleja ne spominje se u drami, iako je je osnovana otprilike u vrijeme kad je drama izvedena u Ateni (između 450. i 440. g. pr. Kr.); Michael Vickers smatra da na događaje u peloponeskom ratu i prijetnju koju je Ateni predstavljalo osnivanje Herakleje u Trachinu ukazuje lik Herakla – nasilnog Doranina, koji se protegao i na Euripidovu dramu u kojoj Heraklo ubija svoju ženu i djecu u Tebi.¹¹⁷

Herakleja u južnoj Italiji (Lukanija, Tarentski zaljev) osnovana je 433/32. g. pr.

Kr. kao zajednička naseobina dorske kolonije Tarenta i atenske Turija. Zajedničko osnivanje kolonije u dolini rijeka Akirisa i Sirisa (grč. Ἀκίρις i Σίρις, danas Agri i

¹¹⁰ *PWRE15* 1912, 424, s. v. "Herakleia, 4" (Stählin, F); cf. Béquignon 1937, 245; Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA

TRACHINIA Central Greece." (Béquignon, Y); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H)

¹¹¹ *PWRE15* 1912, 424-5, s. v. "Herakleia, 4" (Stählin, F); cf. Béquignon 1937, 245-250; Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA TRACHINIA Central Greece." (Béquignon, Y); Decourt, Nielsen & Helly 2004, 710-11;

¹¹² <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D147924%26bookid%3D10%26region%3D3>

¹¹³ *Inscriptiones Graecae*, IX,2. *Inscriptiones Thessaliae*, ed. Otto Kern. Berlin 1908. ; 1934. i 1971. Cf. <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/book?region=3&subregion=9&area=Oitaia&site=Herakleia%20Trachinia&bookid=118>;

pristupljeno 27. 3. 2015. ; *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vols. 1-11, ed. Jacob E. Hondius, Leiden 1923-1954. ; sve dostupno na web stranici instituta Packard Humanities [http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=gis%3Fregion%3D3%26subregion%3D9%26area%3DOitaia%26site%3DHera-
kleia%2520Trachinia](http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=gis%3Fregion%3D3%26subregion%3D9%26area%3DOitaia%26site%3DHera-); pristupljeno 27. 3. 2015.

¹¹⁴ Decourt, Nielsen & Helly 2004, 712; cf. Poole & Gardner 1883, 21

¹¹⁵ Decourt, Nielsen & Helly 2004, 712; cf. Figueira 2008, 481

¹¹⁶ Vickers 1995, 43; cf. Hoey 1979

¹¹⁷ Vickers 1995, 42-48, 69

Sinni) između Tarenta i Turija, riješilo je razmirice oko pretenzija na taj teritorij.¹¹⁸ Na tom se prostoru do kasnog 6. st. pr. Kr. nalazio grad Siris (grč. Σίρις), kolonija jonskih Grka, vjerojatno iz Kolofona, koje su Lidani protjerali iz njihova grada oko 650. g. pr. Kr. (Str. 6. 1. 14). Krajem 6. st. pr. Kr. Sibaris je osvojio i razorio Siris.¹¹⁹ Iz izvora (Str. 6. 1. 14; Diod. Sic. 12. 36. 4. 9; Antioh fr. 12 & 13, FHG 555;¹²⁰ Plin. *NH* 3. 15) je nejasno je li Herakleja osnovana na ostacima Sirisa, ili kao luka na samoj obali. Arheološka istraživanja koja se kontinuirano provode od 1959. g. (Nevio Degrassi; Sveučilište u Heidelbergu u suradnji sa Soprintendenza alle Antichità di Taranto)¹²¹ utvrdila su tragove grčkog naseljavanja na platou uz estuarije Akirisa i Sirisu, današnjem mjestu Policoro. Na višem dijelu platoa, kasnijoj akropoli grada, grčko se naseljavanje prema keramici iz naselja i grobova, te masivnom zidu od sušene opeke može datirati u kasno 8. st. pr. Kr. što dodatno komplicira podatke dobivene iz izvora.¹²² Klasična Herakleja je pod utjecajem i zaštitom metropole Tarenta brzo napredovala, te je u drugoj polovici 4. st. pr. Kr. izabrana za sjedište skupštine saveza italskih gradova protiv domaćih Lukana, koju je predvodio Aleksandar Mološanin po kojeg su poslali iz Epira da im pomogne. On je kasnije premjestio sjedište u Turij, da oslabi dominaciju Tarenta (Str. 6. 3. 4). U ratu Rimljana i Pira 280. g. pr. Kr. odigrala se bitka nedaleko od Herakleje (Plut. *Vit. Pyrrh.* 16; Liv. 22. 59. 8), koja je u to vrijeme imala status rimskog federata (Cic. *Arch.* 50). Ciceron i Plinije (Plin. *NH* 3. 15) spominju je kao jedan od rijetkih grčkih gradova koji su zadržali svoj značaj i pod rimskom vlašću. Čini se da je u vrijeme Spartakova ustanka (1. st. pr. Kr) grad ograničen na prostor akropole, na kojem je opstao do pada Zapadnog carstva. Spominje ga Antonijev itinerar (*It. Ant.* 113), *Tabula Peutingeriana* (VII. 1. m) i Stjepan Bizantinac (St. Byz. s. v. ζ "Ταλίας").¹²³

Najpoznatiji građanin Herakleje na Sirisu bio je slavni slikar Zeuksip (grč.

Ζεύξιππος)¹²⁴ Arheološka istraživanja utvrdila su položaj grada u današnjem mjestu Policoro (Matera, Basilicata, Italija).¹²⁵ Nalazila se na uskom platou paralelnom s rijekom Agri, dok se na mjestu današnjeg Castello Baronale nalazila akropola naseljena još od kasnog 8. st. pr. Kr. Na njezinu južnom obronku i djelomično na riječnom platou

¹¹⁸ Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); cf. Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA (Policoro) Lucania, Italy." (Holloway, R. R); Boardman & Hammond 1982, 173; Boardman 1999, 184; Fischer-Hansen, Nielsen & Ampoloa, 259; Brill's *New Pauly* (2006) s. v. "Heraclea" (Kramolisch, H); Figueira 2008, 50

¹¹⁹ o osnivanju Sirisa Cf. Malkin 1998, 226-231; Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 293-310

¹²⁰ Müller, Müller & Langlois 1841, FHG (Antiochos, fr. 12&13)

¹²¹ Neutsch 1968, 191

¹²² Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA (Policoro) Lucania, Italy." (Holloway, R. R); Boardman & Hammond 1982, 174; Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 259-60; Figueira 2008, 50

¹²³ St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8, s. v. Ηράκλεια br. 6, bilj. 38.

¹²⁴ Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA (Policoro) Lucania, Italy." (Holloway, R. R); *Brill's New Pauly* (2006) s. v. "Heraclea" (Kramolisch, H)

¹²⁵ Edlund Berry & Small 2014; cf. <http://it.wikipedia.org/wiki/Policoro>, pristupljeno 29. 3. 2015.

nađeni su ostaci bedema iz 2. pol. 5. st. pr. Kr. Raster donjeg grada utvrđen je zračnom fotografijom, kao i postojanje agore, te keramičarskih radionica unutar kuća. U drugoj polovici 4. do 3. st. pr. Kr. izgrađeni su bedemi za zaštitu donjeg grada, ojačani kulama i obrambenim jarkom.¹²⁶ Hora klasičnog polisa uspostavljena je po osnutku grada i prostirala se na oko 350 km², na sjeveru graničeći s horom Metaponta. Pronađeni u tragovi naselja iz kasnog 5. st. pr. Kr, vjerojatno vezani uz razrušeni Siris, kao i poljoprivredna imanja i luke na estuariju Sirisa (danas Sinni). Izvan grada nađena su groblja s ukopima u grobnim cistama napravljenim od kamenih ploča, bogata keramičkim priložima uglavnom lokalne produkcije. Hora je prošarana svetištima iz 5. i 4. st. pr. Kr, od kojih su najbitnija ono Demetre i Kore iz 2. pol. 4. st. pr. Kr. i ono Dioniza i Atene Poliade iz kasnog 4. st. pr. Kr. Čini se da je Demetrin kult postojao još u ranijem Sirisu u 5. st. pr. Kr, a u svetištu se štivala i Artemida Soteira. Pronađeni su i ostaci arhajskog hrama, obnovljenog u klasičnom razdoblju, no nije sigurno kojem je božanstvu pripadao.¹²⁷ Kultovi se spominju uglavnom u natpisima¹²⁸ od kojih je najvažniji i najpoznatiji tekst na dvjema brončanim tzv. heraklejskim tablicama (lat. *Tabulae Heracleenses*), pronađenim 1732. g.¹²⁹ Sadržavaju stariji grčki tekst (kasno 4. st. pr. Kr) koji se odnosi na podjelu zemlje, osobito teritorij svetišta (IG. XIV. 645), preko kojeg je napisana kopija rimskog zakona (*Lex Iulia Municipalis*) iz 45. g. pr. Kr. Oba teksta pružaju vrijedne podatke i doživjeli su puno objava i komentara.¹³⁰ Iako

¹²⁶ Neutsch, B. "Untersuchungen im Bereiche des ehemaligen Wohngebietes von Herakleia", in *Herakleia studien* 1967, 110–80. ; cit. u Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 260; Neutsch 1968; Otto 2003 (<http://www.uibk.ac.at/klassische-archaeologie/Grabungen/Policoro/Policoro.html#herakleia>; pristupljeno 29. 3. 2015)

¹²⁷ Sartori, F. "Eraclea di Lucania: Profilo storico", *Herakleia studien* 1967, 16–95. ; Degrassi, N. 1967. "Meisterwerke frühitaliotischer Vasenmalerei aus einem Grab in Policoro", in *Herakleia studien* 1967, 193–231. ; Osanna, M. "Chorai coloniali da Taranto a Locri: documentazione archeologica e ricostruzione storica", Rim, 1992. ; Guy, M. "Cadastrés en bandes de Métaponte a Agde: questions et méthodes", in *Hommages a Andre Nickels, Études Massaliètes* 4, 427–41. Pariz 1995; cit. u Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 259–60; cf. Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); Otto 2003 (<http://www.uibk.ac.at/klassische-archaeologie/Grabungen/Policoro/Policoro.html#herakleia>; pristupljeno 29. 3. 2015)

¹²⁸ objavljeni u „Inscriptiones Graecae, XIV. Inscriptiones Siciliae et Italiae, additis Galliae, Hispaniae, Britanniae, Germaniae inscriptionibus”. ed. Georg Kaibel. Berlin 1890. (IG. XIV. 645–6); „Supplementum Epigraphicum Graecum” Vols. 26–41, eds. Henry W. Pleket & Ronald S. Stroud. Amsterdam 1979–1994. (vol. 30); „Bulletin de correspondance hellénique” (23, 1899; 63, 1939–41), dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main> (pristupljeno 29. 3. 2015); cf. Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 258–61.

¹²⁹ Webb 1760

¹³⁰ Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); objave natpisa: Uguzzoni, Arianna, & Franco Ghinatti. *Le tavole greche di Eraclea*. Università degli Studi di Padova. Pubblicazioni dell'Istituto di Storia Antica, 7. Rome 1968. (<http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D337349%26bookid%3D860%26region%3D13>, pristupljeno 29. 3. 2015) i M. H. Crawford et al., *Roman Statutes*, I, London, 1996, pp. 355–391, n. 24 (http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Leges/heracleensis_crawford.html, pristupljeno 29. 3. 2015)

su u Herakleji posvjedočeni mnogi kultovi, čini se da je matični Tarent u grad donio kult eponimnog Herakla, vjerojatno glavni kult *polisa*. Grad je kovao srebrni novac od svog osnutka, a o njegovu prosperitetu svjedoči emisija zlatnog novca (tetra-stater). Prikazi na novcu uglavnom se odnose na Herakla i njegove atribute. Posebno je zastupljen stojeći prikaz Herakla s atributima, što je možda prikaz lokalne kulturne statue, ili samo odraz prekida uskih veza s Tarentom nakon dolaska Aleksandra Mološanina, što je rezultiralo razvojem lokalnog prikaza eponimnog božanstva.¹³¹

U Makedoniji su poznate dvije kolonije iz 4. st. pr. Kr. koje je možda osnovao Filip II. Makedonski u vrijeme svojih pohoda protiv Ilira, 359-356. g. pr. Kr, poznate kao Herakleja Linkestis (grč. Ἡράκλεια Λύγκου, lat. Heraclea Lyncestis) i Herakleja Sintika (grč. Ἡράκλεια Σιντική, lat. Heraclea Sintica). Obje ih spominje W. M. Leake (*Travels in Northern Greece*).¹³² Herakleja Linkestis nalazi se kraj današnje Bitole u Makedoniji.¹³³ Najplodnije je razdoblje doživjela u vrijeme Rimskog carstva, kao dio provincije Makedonije, zahvaljujući svom položaju uz glavnu prometnicu prema Egejskom moru, *via Egnatia*. U 3. st. dobila je status kolonije i naziv *Septimia Aurelia Heraclea*. Iz tog razdoblja potječe najveći dio arheoloških ostataka, uključujući portik s počasnim i votivnim natpisima i statuama te terme. U kasnoantičkom periodu i ranom srednjem vijeku Herakleja Linkestis je sjedište biskupije (4. - 6. st.), o čemu svjedoče ostaci dvije ranokršćanske bazilike ukrašene sjajnim mozaicima iz 5. st. Iz tog razdoblja pronađeni su ostaci bedema akropole, gornji i donji grad, te ostaci teatra na obroncima akropole. Grad su uništili Goti pod Teodorikom 472. g., te je usprkos obnovi i oporavku uništena krajem 6. st. u najezdama Slavena.¹³⁴ Spominje se kod Plinija (Plin. *NH* 4. 38), Strabona (Str. 7. fr. 20),¹³⁵ Polibija (Polyb. 34. 12. 7), Ptolemeja (Ptol. *Geog.* 3. 13. 30), u Antoninovom itineraru (*It. Ant.* 330) i *Tabula Peutingeriana* (VIII. 1. m).¹³⁷ Natpisi su objavljeni u korpusima IG X 2, 2, IGBulg. Vol 1. i

¹³¹ Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 261; Yarrow 2013, 351-4

¹³² Leake 1835, 226, 281; cf. Hatzopoulos & Paschidis 2004, 794

¹³³ Wilkes 2014

¹³⁴ *PWRE* 15 1912, 429, s. v. "Herakleia, 5, 6" (Oberhammer, E); Smith 1854, s. v. "Heracleia Lyncestis" (Boucher James, E); Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA LYNKESTIS (Bitola) Macedonia, Yugoslavia." (Wiseman, J); *Brill's New Pauly* (2006) s. v. "Heraclea" (Kramolisch, H); cf. Papazoglou 1961; Tomašević 1966; <http://haemus.org.mk/heraclea-lyncestis/>, pristupljeno 30. 3. 2015.

¹³⁵ Interesantan je komentar bilj. 2. ed. H. L. Jones o „zabunama” prepisivača koje su dovele do smještanja H. Linkestis u Pelagoniju (*The Geography of Strabo*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1924., <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.%3Abook%3D7%3Achapter%3Dfragments%3Asection%3D20#note2>, pristupljeno 30. 3. 2015); cf. Smith 1854, s. v. "Heracleia Lyncestis" (Boucher James, E)

¹³⁷ *PWRE* 15 1912, 429, s. v. "Herakleia, 5" (Oberhammer, E); Smith 1854, s. v. "Heracleia Lyncestis" (Boucher James, E); Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA LYNKESTIS (Bitola) Macedonia, Yugoslavia." (Wiseman, J); Hatzopoulos & Paschidis 2004, 796; *Brill's New Pauly* (2006) s. v. "Heraclea" (Kramolisch, H)

SEG 15.¹³⁸ Cezarovi zapisi o građanskom ratu (Caes. *BCM.* 3. 79; u PWRE navedeno 3. 73. 3) navode Herakleju u Kandaviji (planinskoj regiji na granici Ilirije i Makedonije), kraj koje je Pompejeva vojska skoro porazila Cezarovu pod zapovjedništvom Kalvina (Gnaeus Domitius Calvinus).¹³⁹ Kasnije je u transkripcijama pogrešno dodano „Sintica” uz ime Herakleja – u tekstu se radi o Herakleji Linkestis koja se nalazi upravo u opisanom prostoru, za razliku od Sintike koja se smješta u tračku Makedoniju, na obale rijeke Strimona (Strume).¹⁴⁰ Točna lokacija Herakleje Sintike dugo nije bila potvrđena, a pretpostavljala se blizina ili mjesta Zervohori kraj Seresa (ngr. Ζερβοχώρι) ili Neo Petrici (ngr. Νέο Πετρίτσι) blizu jezera Kerkini.¹⁴¹ Pronalaskom Galerijeva natpisa iz 308. g. pr. Kr. upućenog *civitas Heracleotarum* kraj sela Rupite kraj Petricha u Bugarskoj 2002. g., antički grad s ostacima arhitekture i pokretnog materijala od helenističkog razdoblja do kasne antike i nekropolom konačno je identificiran kao Herakleja Sintika.¹⁴² Taj je toponim poznat ponajprije iz literarnih izvora, novca i natpisa.¹⁴³ Od izvora je spominju Diodor (Diod. Sic. 31. 8. 8.),¹⁴⁴ Strabon (Str. 7. fr. 36), Plinije (Plin. *NH.* 4. 35), Livije (Liv. 42. 51, 45. 29), Ptolemej (Ptol. *Geog.* 3. 12. 27) i *Tabula Peutingeriana* (VIII. 2. m).¹⁴⁵ Natpis iz Pele objavljen u *Supplementum Epigraphicum Graecum* potvrđuju postojanje heraklejskog etnika u ranom 4. st. pr. Kr. dok drugi natpis pripada miljokazu iz 2. st.¹⁴⁶ Makedonsku Herakleju, grad koji je

¹³⁸ *Inscriptiones Graecae, X: Inscriptiones Epiri, Macedoniae, Thraciae, Scythiae. Pars II, fasc. 2: Inscriptiones Macedoniae septentrionalis. Sectio prima: Inscriptiones Lyncestidis, Heracleae, Pelagoniae, Derriopi, Lychnidi*, ed. Fanula Papazoglu, Milena Milin, Marijana Ricl, adiuvente Klaus Hallof. Berlin 1999. ; *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, ed. Georgi Mihailov. 5 vols. Sofia 1958-1970, 1997. Vol. 1, 2nd edn. *Inscriptiones orae Ponti Euxini* (1970). ; *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vol. 15; Vols. 12-25, ed. Arthur G. Woodhead. Leiden 1955-1971. dostupno

¹³⁹ Harry Thurston Peck. *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*. New York. Harper & Brothers. 1898. s. v. Candavia; <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0062>, pristupljeno 30. 3. 2015.

¹⁴⁰ *PWRE15* 1912, 429, s. v. "Heracleia, 5, 6" (Oberhammer, E); Smith 1854, s. v. "Heracleia Lyncestis" (Boucher James, E)

¹⁴¹ *PWRE15* 1912, 429, s. v. "Heracleia, 6" (Oberhammer, E); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); cf. Smith 1854, s. v. "Heracleia Sintica" (Boucher James, E); zanimljivo je spomenuti kako se u blizini Neo Petrici danas nalazi grad Iraklia, a to ime nosi i općina (ranije Dzumaja, ngr. Τζουμαγιά, preimenovana 1926), bez arheoloških ostataka; cf. http://el.wikipedia.org/wiki/Δήμος_Ηρακλείας i http://el.wikipedia.org/wiki/Ηράκλεια_Σερρών, pristupljeno 30. 3. 2015

¹⁴² Mitrev 2003; cf. Lepelley 2004

¹⁴³ Ivanov & Philipova 2013

¹⁴⁴ *The Library of History of Diodorus Siculus*, Vol. XI. ed. F. R. Walton. Loeb Classical Library edition, Harvard University Press 1957., dostupno na http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/31A*.html, pristupljeno 30. 3. 2015.

¹⁴⁵ *PWRE15* 1912, 429, s. v. "Heracleia, 6" (Oberhammer, E); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); cf. Smith 1854, s. v. "Heracleia Sintica" (Boucher James, E)

¹⁴⁶ *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vols. 26-41, eds. Henry W. Pleket & Ronald S. Stroud. Amsterdam 1979/1994. dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/>, pristupljeno 30. 3. 2015. ; cf. Flensted-Jensen 2004, 817

osnovao Filip II. spominje i Stjepan Bizantinac. Iako je nejasno na koju je Herakleju mislio, najvjerojatnije se radi o Sintiki.¹⁴⁷

Pseudo Skilak (Ps. Scyl. 22) spominje helenski grad i luku imenom Herakleja, uz more u Haoniji, koja je nasuprot Korkire, „Alkinojeva otoka” (grč. „παρά θάλατταν μέχρι Χαονίας τῆς κατὰ Κέρκυραν τὴν Ἀλκινόου νῆσον. Καὶ πόλις ἐστὶν Ἑλληνικὴ ἐνταῦθα, ἥι ὄνομα Ἡράκλεια, καὶ λιμὴν”). Osim ovog navoda, za Herakleju znamo iz legenda na novcu koji se pronalazio uglavnom na otoku Hvaru (najpoznatija je ostava iz Škudljivca kod Starog Grada na Hvaru otkrivena 1835. g.),¹⁴⁸ ali i na sjevernom Jadranu,¹⁴⁹ pojedinačno ili u ostavama grčko-ilirskog novca. Dativaju se u zadnju četvrtinu 4. st. pr. Kr, a vrlo često se radi o prekivanju novca Farosa. Prikazuje se Heraklo i njegovi atributi.¹⁵⁰ Herakleju je među prvima pokušao identificirati Grga Novak, koji ju je smjestio na kopno kraj Rogoznice (tzv. Hilički poluotok); Mate Suić traži ju na prostoru Haonije, južne Iliride, oko Korkire (Krf); Petar Lisičar se slaže s Novakovim prijedlogom Rogoznice, a sam predlaže između ostalih mogućnosti Salonu; Duje Rendić-Miočević ju veže za Korčulu, L. Braccesi se slaže; Petar Nisiteo iz Starog Grada na Hvaru smješta ju na rt Ploče, dok Marin Zaninović predlaže mjesto današnjeg grada Hvara na Hvaru.¹⁵¹ Ipak, do danas Herakleja nije pronađena, niti je neka teorija o njezinu položaju u potpunosti prihvaćena.¹⁵² Jedino mjesto u antičkim izvorima koje je možda spominjalo Herakleju, osim Pseudo-Skilaka, je dio petnaeste knjige Diodora Sicilskog (Diod. Sic. 15. 13. 1-5) u kojem se opisuju savezi Dionizija Sirakuškog s Ilirima i ponovno ustoličenje Alketa za kralja Mološana, sredinom 380-tih godina pr. Kr. U to vrijeme Dionizije je osnovao koloniju Lis (grč. Λισσός, danas Lješ u Albaniji) i pomo-

¹⁴⁷ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ἡράκλεια br. 23, bilj. 46. ; cf. *PWRE15* 1912, 429, s. v. „Herakleia, 6” (Oberhummer, E); Figueira 2008, 488

¹⁴⁸ Goericke-Lukić 2013

¹⁴⁹ Šeparović 2013

¹⁵⁰ Goericke-Lukić 2013, 300, 305; cf. Brunšmid, Josip. Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens. Abhandlungen des Archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien, Heft 13. Vienna 1898. dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D313394%26bookid%3D800%26region%3D4> pristupljeno 30. 3. 2015. ; *PWRE15* 1912, 436, s. v. „Herakleia, 26” (Patsch); M. Bonačić Mandinić: Novac Herakleje u Arheološkom muzeju u Splitu. VAHD 81, Split 1988, 65-80. citirano u Zaninović 1992, 37; Wilkes & Fischer-Hansen 2004, 331;

¹⁵¹ G. Novak, *Dim(os) i Herakleja*, Bulićev zbornik (Strena Buliciana), Zagreb - Split, 1924, 655-658; *ibid. Stari Grci na Jadranskom moru*, Rad JA, 322, Zagreb, 1961, 159. ; M. Suić, *Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu*, Rad JA, 306, Zagreb, 1955, 136-149. ; P. Lisičar, *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skopje, 1951, 26. ; D. Rendić-Miočević, *K pitanju historiciteta nekih grčkih kovnica na našoj obali - Herakleja i Korkira Melaina*, Numizmatika, Vjesnik Numizmatičkog društva Zagreb, 5, Zagreb, 1953, 3-9. *ibid.*, *O pitanju prekova u emisijama grčko-ilirskih kovnica na Jadranu*, Numizmatičke vijesti XXII/33, Zagreb, 1979, 6-15; L. Braccesi, *Grecita adriatica*, Patron, Bologna, 1971, 52-54. ; P. Nisiteo, *Monete di Eraclea in Dalmazia*, *Bullettino dell'Istituto Archeologico*, Roma, 1838, no. 86, luglio, 90-94; citirano u Zaninović 1992, 36; cf. Zaninović 2008

¹⁵² Miličević Bradač 2010, 49

gao Paranima osnovati Far (grč. Φάρος, danas Stari Grad na Hvaru). Tekst nastavlja (Diod. Sic. 15. 13. 5) „iz ovih dakle krećući, Dionizije...” („ἐκ ταύτης οὖν ὁρμώμενος Διονύσιος...”) i tu ga prekida lakuna. Nastavak teksta je vjerojatno sadržavao imena ostalih Dionizijevih kolonija, poput Ise i možda Herakleje, što bi objasnilo otkuda Pseudo-Skilaku informacije o njima.¹⁵³

Nakon „ilirske”, *Realencyclopädie* navodi Herakleju, grčku koloniju (možda Herakleje Pontske) na „obali mizijskog Ponta” između Kalatide (Mangalija, Rumunjska) i Bizone (Kavarne, Bugarska), prema Pliniju (Plin. *NH* 4. 19; u nekim izdanjima 4. 44., kako je citirano u *PWRE*).¹⁵⁴ I Elijan (Ael. *NA* 14. 25) spominje jednu Herakleju u tim krajevima, na granici mizijske zemlje i rijeke Vardara (grč. Ἄξιος). Na osnovi tog teksta, Dinu Adameşteanu tu Herakleju smješta u kasniji Aksiopol (grč. Ἀξιούπολις, lat. Axiopolis), utvrdu na desnoj obali Dunava sjeverozapadno od njegovog ušća kod Constanţe, osnovan u vrijeme Aleksandrovih ratovanja na Dunavu (335. g. pr. Kr). Ostaci se nalaze kraj današnjeg mjesta Cernavodă, na brdu koje posjeduje neolitičke slojeve i ostatke brončanodobne gradine, vjerojatno istoimene kulture. U kasnom željeznom dobu (4. st. pr. Kr) gradina postaje naselje s helenističkim nekropolama, u kojima je pronađen helenizirani lokalni materijal, ali i importi iz crnomorskih gradova. U rimskom periodu grad je bio važan zbog položaja na cesti za Tome na obali Crnog mora. Osim što se navodi da je bio središte rimske dunavske flote (*Collegium nautae universi Danubii*), o gradu se gotovo ništa ne zna do kasne antike, kad su u 5. st. napravljeni bedemi i bazilika kraj južnih vrata, čiji su ostaci vidljivi. Važnost Aksiopola potvrđuje njegov spomen na *Tabula Peutingeriana* (VIII. 3. t). Ipak, lokacija ove Herakleje još uvijek nije sa sigurnošću utvrđena.¹⁵⁵

Nesigurna je i lokacija Herakleje na maloazijskoj obali. *Realencyclopädie* spominje Herakleju koju Stjepan Bizantinac smješta u Eolidu,¹⁵⁶ locirajući je u blizini Neontiha (grč. Νέον τεῖχος), Melampaga (grč. Μελαμπάγος) i Temna (grč. Τήννος) na granici s Lidijom. U nastavku citira objavu graničnog kamena koji je W. M. Ramsay pronašao u selu Götepe blizu Emiralema u Turskoj, rekognoscirajući teritorij gorja Sipila (grč. Σίπυλος, danas tur. Spil Dağı) i doline rijeke Herma (grč. Ἑρμος, danas tur. Gediz).¹⁵⁷ Ersin Doğer ponovno je (nakon Ramsaya) poduzeo rekognosciranje doline oko Sipila, te je naišao na još graničnih kamenova s očuvanim natpisima i ostatke antičkih naselja. On je Herakleju pod Sipilom identificirao kao slabo utvrđen grad na obronku Ballık Kayası na sjevernom dijelu Sipila uz dolinu Herma (Gediz). Slabu

¹⁵³ Figueira 2008, 501

¹⁵⁴ J. Weiß. *Die Dobrudscha im Altertum*. Sarajevo, 1911. 73. ; citirano u *PWRE* 15 1912, 436, s. v. „Herakleia, 27” (Patsch)

¹⁵⁵ Stillwell *et al.* 1976, s. v. „HERAKLEIA later AXIOPOLIS (Cernavodă) SE Romania.” (Adameşteanu, D); cf. Oltenau 2012; Poulter 2012

¹⁵⁶ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ηράκλεια br. 20 („κ πόλις πρὸς τῇ Κυμαίᾳ τῆς Αἰολίδος”)

¹⁵⁷ Ramsay 1881; *PWRE* 15 1912, 430, s. v. „Herakleia, 13” (Bürchner, G); cf. Rubinstein 2004, 1024

sačuvanost povezuje s razaranjem za vrijeme rata bitinijskog kralja Prusija II. protiv Pergama, 156-154. g. pr. Kr. (Polyb. 33. 13. 8).¹⁵⁸ Herakleju na Sipilu, međutim, *Realencyclopädie* navodi zasebno, iako ponovno citira Ramseyevu objavu natpisa i ukazuje na mogućnost da se radi o istom gradu. Ovu Herakleju možda se može naći kod Stjepana Bizantinca (κ' Λυδίας), a komentator (Jacobus Gronovius) povezuje ju s Hezihijevom glosom (Hsch. s. v. Ἡρακλεία λίθος) o magnetnom kamenu koji je stajao na granici teritorija Magnezije i Herakleje, nazivan i „magnetskim” i „Heraklovim” kamenom (Pl. Ion 533d: „τῆ λίθω ἦν Εὐριπίδης μὲν Μαγνητῶν ὀνόμασεν, οἱ δὲ πολλοὶ Ἡρακλείαν”; Pl. Tim. 80c).¹⁵⁹ Priča o tom kamenu potaknula je mišljenje da su Herakleja i Magnezija pod Sipilom isti grad – možda zbog činjenice da se o Magneziji pod Sipilom malo zna nakon klasičnog perioda.¹⁶⁰ U *Realencyclopädie* se predlaže mišljenje da se ili stopila sa susjednom Heraklejom u teritorij biskupije sa sjedištem u Temnu ili da se (ranija?) Magnezija u bizantskom razdoblju zvala Herakleja.¹⁶¹ Doğero-vo mišljenje da je Herakleja razorena sredinom 2. st. pr. Kr. pobija činjenica da je Herakleja pod Sipilom kovala novac od druge polovice 5. st. pr. Kr. do kasnog carstva.¹⁶²

Realencyclopädie na dvanaestom mjestu navodi još jednu Herakleju u Eolidi, selo nasuprot Lezba, koju su osnovali Mitilenjani (Strab. 13. 1. 51). Richard Kiepert ju je na svojoj karti Male Azije¹⁶³ smjestio na mjesto današnjeg Ayvalıka, u blizini kojeg su pronađeni rudnici. Plinije (Plin. *NH* 5. 32) spominje Herakleju kao okrug (lat. *Heracleotes tractus*).¹⁶⁴ Kiepert je to selo izjednačio s Kistenom (grč. Κισθήνη), grad koji je kasnije lociran u mjestu Gömeç (oko 14 km od Ayvalıka), sudeći po novcu vjerojatno osnovan u 4. st. pr. Kr, a prema Izokratu (Isoc. 4. 153) ga je osvojio Agesilaj 397. g. pr. Kr.¹⁶⁵ Clive Foss¹⁶⁶ predlaže povezivanje ove Herakleje s Elatejom koju navodi *Tabula Peutingeriana* (IX. 3. m).¹⁶⁷

¹⁵⁸ Doğer 1995, 1-6, 9; Robert, Louis. *Études anatoliennes; recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*, Paris: E. de Boccard, 1937. citirano u Rubinstein 2004; cf. Gruen 1986, 737, bilj 35. o mogućosti da se u Polyb. 33. 13. 8. radi o Herakleji Pontskoj

¹⁵⁹ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ἡράκλεια br. 3, bilj. 37. ; *PWRE* 1912, 431, s. v. "Herakleia, 14" (Bürchner, G)

¹⁶⁰ Rubinstein 2004, 1046; cf. Ramsay 1890, 13 – postoji ugovor iz oko 245. g. pr. Kr. između Magnezije (identificirane kao Magnezija na Sipilu) i (možda) Smirne (CIG 3137; <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D254899%26bookid%3D525>, pristupljeno 30. 3. 2015); cf. Bagnall & Derow 2008, 56-7

¹⁶¹ *PWRE* 1912, 431, s. v. "Herakleia, 14" (Bürchner, G); cf. Ramsay 1890, 12-13, 109

¹⁶² Imhoof-Blumer 1897, 73-5; cf. *PWRE* 1912, 431, s. v. "Herakleia, 14" (Bürchner, G); Rubinstein 2004, 1024

¹⁶³ *Karte von Kleinasien in 24 Blatt. Massstab 1:400,000. Bearbeitet von Dr. Richard Kiepert*. Berlin Dietrich Reimer (Ernst Vohsen). 1904-1907., dostupno na <http://digitalcollections.nypl.org/items/95d1a99c-80d6-c2f1-e040e00a18064f41>, pristupljeno 5. 4. 2015.

¹⁶⁴ *PWRE* 1912, 430, s. v. "Herakleia, 12" (Bürchner, G)

¹⁶⁵ Rubinstein 2004, 1043; cf. Leaf 1923, 267

¹⁶⁶ Foss, Mitchell & Reger 2012

¹⁶⁷ *PWRE* 09-10 1903, 2237, s. v. "Elateia (Elatia) 4" (Bürchner, G)

Stjepan Bizantinac spominje grad u Kariji zvan Bolbe, također i Herakleja (St. Byz. s. v. "Βόλβαι - πόλις Καρίας. . . ἢ τις Ἡρακλεία ἐκλήθη"), koji se nalazio na istoimenoj rijeci. Među Heraklejama, Bizantinac navodi dvije u Kariji (br. 9 i 19), od kojih komentator prvu ne označava poblize, a drugu povezuje s onom pod Latmom, iako citira Plinijev odlomak u kojem se pravi razlika između Herakleje pod Latmom (Plin. *NH* 5. 31) i onoj koju Plinije spominje između Eurome i Amizona (Ibid. 5. 29).¹⁶⁸ Et-nik Βολβαιεῖς nalazi se na listama poreza Delskog saveza iz 453/2. 446/5. g. pr. Kr. (IG I3 260, 266), što ju datira u klasično razdoblje.¹⁶⁹ Lokacija je nepoznata.

*Realencyclopädie*¹⁷⁰ spominje Herakleju s atributom „Bolbai” i povezuje ju s karijskom Heraklejom Stjepana Bizantinca, iako ne precizira na koju koju od dvije (broj 9 ili 19) se misli. Pod navodom „Bolbe” u *Realencyclopädie*¹⁷¹ nalazi se grad „na istoimenom jezeru”, za koji citirani odlomak Prokopijevog djela *O građevinama* (Procop. *Aed.* 4. 9. 14) navodi da je car Justinijan obnovio gradski akvedukt. William M. Leake pretpostavio je da se nalazio u tadašnjem mjestu Besikia – danas ponovno zvan Volvi (ngr. Μεγάλη i Μικρή Βόλβη), na obali istoimenog jezera.¹⁷² Nedaleko od jezera nalazila se rimska utvrda imenom Heracleustibus („Heraklov put”) na Via Egnatia, poznata s Jeruzalemskog itinerara, a danas mjesto Stivos (ngr. Στίβος).¹⁷³ Smještanje ovog grada istovremeno u Kariju i Makedoniju možda je posljedica pogrešnog tumačenja izvora: Prokopijev tekst naime govori o Herakleji-Perintu (vidi gore, 2. 1) i susjednim gradovima na Propontidi, npr. Bizante (grč. Βυσάνθη, kasnije i Παίδεστος, danas Tekirdağ),¹⁷⁴ što nikako nema veze s gradom Bolbe na istoimenom jezeru u Makedoniji. Kod Ateneja (Ath. 8. 334e) nalazi se podatak da je nimfa jezera Bolbe imala s Heraklom sina Olinta, eponimnog heroja grada na Halkidici. Moguće i da je Stjepan Bizantinac mislio na neku drugu Herakleju u Kariji, možda tzv. Herakleju Salbake (vidi 3. 3).

Dvije grčke kolonije iz klasičnog razdoblja *Realencyclopädie* navodi kao Herakleje zbog navoda kod nekih antičkih autora ili krivih interpretacija. Prva je Neapol (grč.

¹⁶⁸ Gronovius & de Jonge 1678, 173; cf. 298 s. v. "Ἡράκλεια ἴθ"; John Bostock. *The Natural History, Pliny the Elder*. London. Taylor & Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855. (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0137>); knjiga 5, bilj. 7 i 72.

¹⁶⁹ Flensted-Jensen 2004, 1113; cf. Meritt, Wade-Gery & McGregor 1950, 21, 212; natpisi dostupni na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Ffilekey%3D271%26bookid%3D4%26region%3D1>, pristupljeno 3. 4. 2015.

¹⁷⁰ *PWRE*15 1912, 433, s. v. "Herakleia, 18" (Bürchner, G)

¹⁷¹ *PWRE*05-06 1899, 668-9, s. v. "Bolbe, 2" (Oberhummer, E)

¹⁷² Leake 1835, vol IV. 231

¹⁷³ Borza 2014; cf. Smith 1854, s. v. "Heracleustibus" (Bunbury, E. H)

¹⁷⁴ izvorno „Ἡράκλεια δὲ ἢ πόλις ἦδε, ἢ παραλία, ἢ ἐν γειτόνων, ἢ Πέρινθος" (TLG); prijevod *Procopius, Vol. 7: On Buildings, General Index*. Translated by H. B. Dewing & Glanville Downey. Cambridge Mass.; London: Harvard University Press, 1940. dostupan na http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/4C*.html i pripadajuće bilješke 65 i 67

Νεάπολις), Atenska kolonija na obali tračke Propontide (europska obala Mramornog mora), osnovana u 5. st. pr. Kr. Grad se spominje na listama poreza Delskog saveza (447-440).¹⁷⁵ Herakleju na tom području spominje Pseudo Skilak (Ps. Scyl. 67), između Tiristaze (grč. Τειρίστασις) i Gana (grč. Γάνος).¹⁷⁶ Usporedbom s Ptolemejevim Atlasom (Ptol. *Geog.* 3. 11. 7) i navodom na *Tabula Peutingeriana* (VIII. 5. m) smješta se, kao i Neapol, na mjesto današnjeg sela Eriklice u okrugu Şarköy u Turskoj, iako ta povezanost nije dokazana i vjerojatno je pretpostavljena na osnovi „preživjelog” toponima.¹⁷⁷

Drugi grad vezan uz toponim „Herakleja” slavni je Hersonez na Krimu (grč.

Χερσόνησος),¹⁷⁸ čije je ime (doslovno „poluotok”) možda izlizano ime poluotoka na kojem se nalazio, zvanog „Heraklejski poluotok”. Ime poluotoka vjerojatno ima veze s osnivanjem kolonije oko 421. g. pr. Kr. iz Herakleje Ponske, uz volontere sa Dela ili Teja (ili oboje, u nekoliko navrata), uz pokriće proročanstva iz Delfa, raselivši lokalne Taure po hori novoosnovanog grada (po njima se cijeli poluotok zove Taurički).¹⁷⁹ Strabon (Str. 7. 4. 2) spominje „stari porušeni Hersonez” („ἡ παλαιὰ Χερρόνησος κατεσκαμμένη”), sto stadija od novog grada, što su potvrdila istraživanja paralelnih bedema s bastionima posvećenim Heraklu i Dionizu zapadno od Hersoneza, koji su štitili vjerojatno najstariju naseobinu Herakleota s najstarijom kultnom statuom. Nađen je reljef koji je prikazivao Herakla s Diomedovim kobilama (dio oltara iz 4. st. pr. Kr).¹⁸⁰ E. Churchill Semple u kontekstu svetišta na obali poluotoka navodi još i svetište Ahileja, te Artemide Partenije, vjerojatno proizašle iz lokalnog kulta lovačke božice kojoj su se žrtvovali brodolomci i zarobljenici iz pomorskih bitaka bacanjem s litice (Hdt. 4. 103).¹⁸¹ Heraklov kult sa sobom su sigurno donijeli kolonizatori iz Herakleje Ponske, koja je kao matica imala jak utjecaj na rani razvoj Hersoneza.

¹⁷⁵ *Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores*. 3rd edn. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, ed. David Lewis, *Decreta et tabulae magistratum* (nos. 1-500). IG I3 71, 270, 272, 281, dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 30. 3. 2015. ; Loukopoulou & Laitar 2004, 919; cf. Isaac 1986, 204

¹⁷⁶ Neapol koji se spominje ranije u istom odlomku (Ps. Scyl. 67) je današnja Kavala (ngr. Καβάλλα); cf. <http://pleiades.stoa.org/places/501523>, pristupljeno 30. 3. 2015.

¹⁷⁷ *PWRE15* 1912, 429, s. v. „Herakleia, 8” (Oberhammer, A) dovodi je u vezu i s Perintom - vidi dalje 3. 3.; cf. Isaac 1986, 200, 204; bilj. 266; Loukopoulou & Laitar 2004, 913, 919; cf. Foss 2013a; <http://www.tabula-peutingeriana.de/tp/tpx.html>, pristupljeno 30. 3. 2015. locira castrum Heraclea / Heracleia (VIII. 5. m) u gradić Mürefte, 6,5 km udaljen od Eriklice; original *Tabula Peutingeriana* se uglavnom datira u kasnu antiku (c. 4. st. pr. Kr), <http://www.livius.org/pen-pg/peutinger/map.html>, pristupljeno 30. 3. 2015.

¹⁷⁸ *PWRE15* 1912, 436, s. v. „Herakleia, 24” (Wissemann, J); cf. *PWRE06* 1899, 62261-2269, s. v. „Chersonesos, 20” (Brandis)

¹⁷⁹ Stillwell *et al.* 1976, s. v. „CHERSONESOS Crimea.” (Bernhard, M. L. & Sztetyło, Z); Avram, Hind & Tsatskhladze 2004, 942

¹⁸⁰ Avram, Hind & Tsatskhladze 2004, 943; cf. Stillwell *et al.* 1976, s. v. „CHERSONESOS Crimea.” (Bernhard, M. L. & Sztetyło, Z); utvrda u blizini sanatorija Čajka, Miličević Bradač 2004, 172-4

¹⁸¹ Semple 1927, 375, 383

Moguće je, međutim i da je kult mnogo raniji, poveziv s feničkim berilima na poluo-tocima posvećenim Melkartu (Str. 3. 1. 4).¹⁸² Grad prvi spominje Pseudo-Skilak (Ps. Scyl. 68), nazivajući ga emporijem, a kao koloniju spominje ga Pseudo-Skimno (Ps. Scymn. 850-56), što potvrđuje više pokušaja herakleotskog osnivanja grada. Hersonez se nalazio na mjestu današnjeg Sevastopolja na Krimu.¹⁸³ U istraživanjima su pronađeni bedemi s kraja 4. st. pr. Kr, obnavljani do nakon rimskog razdoblja, kuće bogate mozaicima, keramičarske radionice, radionice za proizvodnju vina i usoljene ribe, možda odeon, helenističko kazalište (3/2. st. pr. Kr) i velike rimske terme. Ranokršćanske bazilike svjedoče o nastavku života 5. -7. st. Osim Heraklovog reljefa nađen je i njegov torzo od terakote i reljef od vapnenca.¹⁸⁴ Od natpisa najvažnija je zakletva građana iz 4/3. st. pr. Kr.¹⁸⁵ Otkrivena kovnica iz 4. st. pr. Kr. kovala je brončani i srebrni novac od početka stoljeća, s prikazima Artemide i Herakla (u 3. st. pr. Kr) s njihovim atributima.¹⁸⁶

1.3. Kasnoklasične i helenističke kolonije

Aleksandar Makedonski na svojim je osvajanjima osnovao brojne gradove i u njih naseljavao svoje veterane i sve zainteresirane Grke i Makedonce, da bi lakše stekao kontrolu nad sve većim multinacionalnim carstvom koje je stvarao.¹⁸⁷ U tome je slijedio politiku svog oca Filipa, koji je kao „nepriistrani patron” osnovao gradove po Iliriku i Trakiji, stječući tako saveznike u graničnim područjima.¹⁸⁸ Aleksandrova je taktika slična situaciji s kraja Peloponeskog rata, kad su mnogi Grci potražili sreću kao plaćenici i za to dobivali nagradu u zemlji, a neki su se odvažili i na osnivanje novih naselja (Xen. An. 6). U ovom će poglavlju biti navedene Herakleje osnovane nakon 330. g. pr. Kr, za vrijeme vladavine nasljednika Aleksandrova carstva i u ranom rimskom periodu. Za mnoge se ne zna točno tko i kada ih je osnovao, čak nije utvrđen ni njihov točan položaj, a tek nekoliko ih je istraživano.

¹⁸² Ηρακλέους δ' οὐθ' ἱερὸν ἐνταῦθα δεῖκνυσθαι οὔτε βωμόν, οὐδ' ἄλλου τῶν θεῶν, ἀλλὰ λίθους συγκεῖσθαι τρεῖς ἢ τέτταρας κατὰ πολλοὺς τόπους; cf. Ibid., 355; Posamentir 2012, 401

¹⁸³ Braund 2015

¹⁸⁴ Stillwell *et al.* 1976, s. v. "CHERSONESOS Crimea." (Bernhard, M. L. & Sztetylko, Z); Avram, Hind & Tsetskhladze, 942-3; Milićević Bradač 2004, 149-176

¹⁸⁵ *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*, ed. Basilius [Vasilii] Latyshev. 3 vols. St. Petersburg 1885-1901. Vol. 1, 2nd edn., *Inscriptiones Tyriae, Olbiae, Chersonesi Tauricae*. St. Petersburg 1916., dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 1. 4. 2015. ; cf. Milićević Bradač 2004, 155-6

¹⁸⁶ Stillwell *et al.* 1976, s. v. "CHERSONESOS Crimea." (Bernhard, M. L. & Sztetylko, Z); Avram, Hind & Tsetskhladze 2004, 942-3; cf. Posamentir 2012, 400, bilj. 136; <http://www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/chersonesos/t.html>, pristupljeno 1. 4. 2015.

¹⁸⁷ Shipley & Hansen 2006, 60-1; cf. Mikalson 2006, 210

¹⁸⁸ Figueira 2008, 486-8 Ibid., 483-5

Latmo (grč. Λάτμος, ή) je bio karijski grad na jonskoj obali Male Azije, nedaleko Efeza, nasuprot otoka Hija, na obroncima istoimene gore (danas Beşparmak Dağı). Bio je član Delskog saveza (453/2-432/1. g. pr. Kr; IG I3 260-1, 280)¹⁸⁹ uz druge karijske gradove koji su pretrpjeli perzijsku okupaciju. Pod imenom „Latmo” spomenut je na sporazumu o sinoikizmu (političkom i fizičkom stapanju dva grada u jedan) sa susjednom Pidazom (grč. Πίδασσα), sklopljenom između 323. i 313. g. pr. Kr. Na natpisu se spominje agora i Atenin hram u Latmu.¹⁹⁰ U 4. st. pr. Kr. uz ime Latmo počinje se javljati i Herakleja. Ne zna se točno kada niti što se točno dogodilo – pretpostavljalo se da je Latmo preimenovan pod utjecajem filhelenskog kralja Mauzola (grč. Μάυσωλος, vladao 377–353. g. pr. Kr),¹⁹¹ no čini se da je novi grad osnovan nedaleko od Latma, te da su do kraja 4. st. pr. Kr. dva grada koegzistirala, da bi na kraju Herakleja zasjenila stariji Latmo. Najstariji spomen Herakleje nalazi se kod Pseudo-Skilaka (Ps. Scyl. 99). Strabon (Str. 14. 1. 8; cf. 14. 2. 22) također spominje Herakleju, no citira i Hekateja iz Mileta (oko 560-480. g. pr. Kr),¹⁹² koji grad pod gorom Latmom još uvijek zove Latmo, a ne Herakleja. Plinije (Plin. *NH.* 5. 31, 48) grad osim Herakleja zove i „Karika” („inde mons Latmus, oppida Heraclea, montis eius cognominis Carice”).

Tradicionalno se osnivanje Herakleje pripisivalo Plistarhu (grč. Πλεισταρχος), bratu Aleksandrova generala Kasandra. Navodno je osnovao Herakleju pod imenom Plistarhija, kao svoju rezidenciju u Kariji (cf. St. Byz. s. v. Πλεισταρχεία)¹⁹³ nakon što ga je iz Kilikije istjerao Demetrije Poliorket, dakle oko 300. g. pr. Kr. Taj je datum utjecao i na datiranje¹⁹⁴ najranijih pronađenih ostataka zidina. No, budući da Stjepan Bizantinac ne navodi precizno koju to karijsku Herakleju izjednačava s Plistarhovom rezidencijom, moguće je da se rezidencija nalazila drugdje, a da je Herakleja osnovana za vladavine Antigonida u posljednjem desetljeću 4. st. pr. Kr.¹⁹⁵ Obronci Latma

¹⁸⁹ *Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores.* 3rd edn. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, ed. David Lewis, *Decreta et tabulae magistratuum* (nos. 1-500); fasc. 2, ed. David Lewis & Lilian Jeffery, *Dedications. Catalogi. Termini. Tituli sepulcrales. Varia. Tituli Attici extra Atticam reperti. Addenda* (nos. 501-1517); , dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 3. 4. 2015.

¹⁹⁰ natpis je objavio W. Blümel (Vertrag zwischen Latmos und Pidasas. *Epigraphica Anatolica* 29 (1997) 135–142; objavljen je i u SEG 47; 1563 (Supplementum Epigraphicum Graecum. Vols. 45-49, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud, Angelos Chaniotis & Johan H. M. Strubbe. Amsterdam 1998-2002); citirano u Flensted-Jensen 2004, 1126-7

¹⁹¹ Polijen iz Makedonije (grč. Πολύαιος) u svojim „*Ratnim varkama*” (Polyaenus. *Strat.* 7. 23. 3) opisuje Mauzolovo osvajanje Latma; cf. *PWRE15* 1912, 432, s. v. „Herakleia, 15” (Bürchner, G); Hornblower, Simon. *Mausolus.* Oxford University Press, USA, 1982, 320; citirano u: Flensted-Jensen 2004, 1126-7

¹⁹² Müller, Müller & Langlois 1841, FHG (Hecataeus, fr. 227); cf. 504 *PWRE15* 1912, 431, s. v. „Herakleia, 15” (Bürchner, G)

¹⁹³ Gronovius & de Jonge 1678, 554; cf. 298, s. v. Ἡράκλεια 19. ἰθ. Καρίας, ἡ λεγομένη Ἀλκμάνιος μεσόγειος; komentator smatra da je riječ o Plistarhiji

¹⁹⁴ Krischen, Fritz. *Die Befestigungen von Herakleia Am Latmos.* Berlin: Druck von Julius Sittenfeld, 1912. citirano u: Hüllden 2000

¹⁹⁵ *Ibid.*; cf. Cohen 1995, 261-1; *Brill's New Pauly* (2006) s.v. „Heraclea” (Kramolisch, H)

naseljeni su od prapovijesti. Osim nedavno objavljenih slikarija na stijinama iz 6/5. tis. pr. Kr. naišlo se na ostatke predhelenskih utvrda lokalnog naroda kojeg je Herodot nazvao „Lelezima” (Hdt. 1. 171. 2).¹⁹⁶ Lokalitet je utvrđen u blizini današnjeg sela Kapıkırı u Turskoj, na obali jezera Bafa, nastalog djelovanjem rijeke Meandra.¹⁹⁷ Latmo je utvrđen početkom 4. st. pr. Kr. bedemom s bastionima, čija se dvojna vrata još mogu vidjeti. Ipak, Latmo je slabo sačuvan, jer je čini se dobrim dijelom materijal korišten u gradnji kasnije Herakleje. U Latmu su pronađeni ostaci kuća, agora i ulomci keramike iz 6. i 5. st. pr. Kr. U Herakleji su sačuvani kasnoklasični / helenistički suhozidani kameni bedemi, luka, pravilan raster grada na obroncima Latma, Atenin hram iz 3. st. pr. Kr, buleuterij, agora, gimnazij, Endimionov hram vjerojatno iz 3/2. st. pr. Kr. (spomenuto kod Paus. 5. 1. 5.),¹⁹⁸ loše sačuvano kazalište i terme iz rimskog perioda i nekropole izvan zidina.¹⁹⁹ Izvan zidina nalazilo se vjerojatno i Kibelino svetište (Poulyenus. *Strat.* 53. 1. 4).²⁰⁰ Grad je bio nevažan u rimskom razdoblju, a u 6. st. nalazio se u provinciji Kariji (Hierocl. 688. 9; cf. Not. Episc. 1. 326) pod imenom Ἡράκλεια Ὀγμοῦ (prema Lucian *Herc.* 1. galsko ime za Herakla bilo je Ὀγμιος).²⁰¹ Novci uglavnom sadržavaju prikaze Atene i njezinih atributa, a počinju se kovati od oko 190. g. pr. Kr.²⁰² Natpise je posljednji objavio Donald McCabe.²⁰³

Herakleja Salbake nalazila se u istočnoj Kariji na granici s Frigijom i Pisidijom, na jugoistočnim padinama gore Salbak (Salbacus, danas Babadağ), utvrđen na mjestu današnjeg Vakifa (provincija Denizli).²⁰⁴ Etnik Ἡρακλεῶται ἀπὸ Σαλβάκης spo-

¹⁹⁶ Peschlow-Bindokat, Anneliese, & Urs Peschlow. Der Latmos: Eine unbekannte Gebirgslandschaft an der türkischen Westküste. Mainz am Rhein: Verlag Phillip von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996. ; citirano u Flensted-Jensen 2004, 1126-7; cf. <http://www.artefacts-berlin.de/en/latmos-project-homepage/>; pristupljeno 3. 4. 2015.

¹⁹⁷ Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA UNDER LATMOS Caria, Turkey." (MacDonald, W. L.); cf. Foss & Reger 2012; Foss & Reger 2014

¹⁹⁸ o povezanosti Etolaca i Herakleje pod Latmom koje se može iščitati iz mita koji prenosi Pauzanija, kao i natpisa IG IX,1² 1:173 iz Delfa, datiran u sredinu 3. st. pr. Kr. a svjedoči o sudjelovanju Herakleje u Etolskom savezu na temelju srodstva (dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/book?bookid=9®ion=3>, pristupljeno 5. 4. 2015), vidi Patterson 2004

¹⁹⁹ Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA UNDER LATMOS Caria, Turkey." (MacDonald, W. L.); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); cf. Peschlow-Bindokat, Anneliese. *Herakleia Am Latmos: Stadt Und Umgebung*. Homer Kitabevi, 2005.

²⁰⁰ *PWRE15* 1912, 432, s. v. "Herakleia, 15" (Bürchner, G)

²⁰¹ *Ibid.*, 432, s. v. "Herakleia, 15, 16" (Bürchner, G)

²⁰² *Ibid.*, 432, s. v. "Herakleia, 15" (Bürchner, G); Imhoof-Blumer 1901, 64 ; cf.

<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/thumbnails.php?album=123>, pristupljeno 3. 4. 2015.

²⁰³ McCabe, Donald F. *Herakleia Latmia Inscriptions. Texts and List*. «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton (1991). Packard Humanities Institute CD #7, 1996. ; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D258250%26bookid%3D494>, pristupljeno 3. 4. 2015. ; cf. *PWRE15* 1912 -2, s. v. "Herakleia, 15" (Bürchner, G)

²⁰⁴ *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); Foss & Mitchell 2012

minje se na natpisima,²⁰⁵ u *Notitiae Episcopatum* (Not. Episc. 1. 324) kao dio karijske eparhije („ἐπαρχία Καρίας; Ἡράκλεια Συναλβάκης”), također ju Hijeroklo (grč. Ἱεροκλῆς),²⁰⁶ grčki gramatičar iz 6. st., spominje u svom *Zemljopisnom priručniku* (grč. Συννέκδημος; „Ἡρακλείας Σαλβακόνος ἐπαρχία Καρίας ὑπο κονσουλάριον”; Hierocl. 688. 11). Kratko vrijeme u 2. st. nakon Trajanova posjeta stekla je carski *cognomen* „Ulpia”. Novce je kovala od cara Augusta do Markina (217/18. g). Pronađeni su ostaci zidina i stadiona, te vjerojatno svetište izvan grada, ograđeno blokovima ukrašenim reljefima s prikazima Artemide, Apolona, Pana, Dioniza i Herakla.²⁰⁷ Heraklo se spominje i na nedavno objavljenim natpisima datiranim u 2. st. nađenima istočno od grada, i to kao osnivač grada (grč. Ἡρακλεῖ κτίστη = Heraklu osnivaču).⁵²⁰ Ne zna se datum osnivanja grada, no budući da ga prvi spominje Ptolemej (Ptol. *Geog.* 5. 2. 19), a prvi novac počinje kovati za Augusta, vjerojatno je osnovan u kasnom helenizmu. *Realencyclopädie* i ovu Herakleju povezuje s devetnaestom navedenom kod Stjepana Bizantinca, donoseći različita izdanja prijevoda teksta, u kojima je „Ἀλκμάνιος” protumačeno kao „Ἀλβάκιος”, Salbake.²⁰⁸

Kibistra (lat. Cybistra; grč. Κύβιστρα), grad u Kapadokiji pod gorom Taurom, iz kojeg Ciceron piše svoje pismo magistratima i senatu (Cic. *Fam.* 15. 2), nalazio se na strateški važnim „Vratima Kilikije”, prolazu koji je spajao kapadokijske ravnice s jugom.²⁰⁹ Spominje je i Strabon (Str. 12. 1. 4), kao dio jedanaeste prefekture koja je bila u vlasti kapadokijskog kralja Arhelaja, te nakon njegove smrti 17. g. pripala Rimu kao dio provincije Kapadokije.²¹⁰ U bizantsko vrijeme (8. i 9. st) spominje se kao dio biskupije Tijane (Not. *Epis.* 10. 96) zajedno s obližnjom utvrdom Herakleja.²¹¹ Danas je to grad Ereğli kraj Konye.²¹² Nedaleko se nalazi selo İvriz, gdje je nađen reljef s pri-

²⁰⁵ McCabe, Donald F. *Herakleia Salbake Inscriptions. Texts and List*. «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton (1991). Packard Humanities Institute CD #7, 1996. — Includes: Jeanne Robert & Louis Robert. *La Carie, II. Le Plateau de Tabai et ses environs*. Paris 1954. Nos. 39-130, 151., dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 6. 4. 2015.

²⁰⁶ Škiljan *et al.* 1996, 277

²⁰⁷ *Brill's New Pauly* (2006) s.v. „Heraclea” (Kramolisch, H); cf. <http://www.kultur.gov.tr/EN,39739/herakleiasalbake.html>, pristupljeno 6. 4. 2015.; <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/thumbnails.php?album=206>, pristupljeno 6. 4. 2015. ⁵²⁰ Ricl & Malay 2007

²⁰⁸ *PWRE15* 1912, 432-33, s. v. „Herakleia, 17” (Bürchner, G); vjerojatnije je da se odlomci Str. 14. 2. 22. i Plin. NH 5. 109. koji su citirani odnose na Herakleju pod Latmom (vidi gore)

²⁰⁹ Leake 1824, 63; cf. Ramsay 1890, 341

²¹⁰ Ramsay 1890, 336; cf. *Encyclopedia Britannica* 2014, s. v. „Archelaus”

(<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/32710/Archelaus>, pristupljeno 6. 4. 2015.)

²¹¹ Ramsay 1890, 341-42

²¹² *Ibid.*, 336; *Encyclopedia Britannica* 2008, s.v. „Eregli | Konya Province, Turkey”

(<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/191214/Eregli>, pristupljeno 6. 4. 2015.); Mitchell 2012

kazom hetitskih bogova. G. Rachel Levy je u jednom od prikaza prepoznala kilikij-skog boga Sandasa.²¹³

Zanimljiv je slučaj prvih dviju Herakleja koje navodi *Realencyclopädie*. Prva je „u zemlji Atamana”, a spominje se samo kod Tita Livija (Liv. 38. 1. 7. 9), u opisu pohoda Amijandra, kralja Atamana u izbjeglištvu u Etoliji, protiv pristaša Filipa V. koji su vladali njegovom zemljom (190/189. g. pr. Kr). O drugoj, onoj u Akarnaniji, zna se nešto više, iako nije locirana sa sigurnošću. Plinije (Plin. *NH* 4. 2) je spominje kao grad na obali Ambrakijskog zaljeva (ngr. Αμβρακικός κόλπος), uz Ehin i Akcij, kraj kojeg se odigrala odlučujuća bitka Augusta i Marka Antonija. Spominje je i Stjepan Bizantinac (St. Byz. s. v. Ἡράκλεια, κα’). Prvi ju je pokušao locirati William M. Leake na svojim putovanjima po sjevernoj Grčkoj. Tumačeći Plinijev navod smješta je u današnji grad Vonitsa (ngr. Βόνιτσα) na južnoj obali zaljeva.²¹⁴ Léon Heuzey smješta je istočnije od Vonitse, u selo na brdu sv. Ilije (ngr. Άγιος Ηλίας, južno od današnje Paliambele, ngr. Παλιάμπελα), odakle mu je rečeno da potječe Heraklova statua i natpis (CIG 1794).²¹⁵ Eugen Oberummer postavlja tezu da je Herakleja zapravo obnovljena i preimenovana Limneja,²¹⁶ grad s polovice 4. st. pr. Kr, član Akarnanijske konfederacije. Polibije (Polyb. 5. 5. 14) je navodi kao grad u Etoliji, dok je Tukidid (Thuc. 2. 80) spominje kao selo na argivskoj zemlji koju je razorila spartanska vojska pod Knemonovim zapovjedništvom, no ostali su sačuvani poligonalni zidovi u današnjoj Amfilohiji (ngr. Αμφιλοχία), ranijem Kervasaru. Tamo je Limneju smjestio još Leake, no i dalje se sa sigurnošću ne može potvrditi je li se doista tamo nalazila.²¹⁷ Herakleja/Vonitsa je gotovo nepoznata u izvorima (osim Plinijeva navoda), spomenuta je na natpisima,²¹⁸ no ne kao *polis*. Novac iz 5. st. pr. Kr. s prikazom Pegaza koji se isprva pripisivao Herakleji, vjerojatno je pripadao nekom drugom *polisu* (možda Korkiri?).²¹⁹ Novija mišljenja zalažu se za lociranje Herakleje na brdo sv. Ilije, dok Ehin premještaju na poluotočić koji danas nosi ime Ruga (ngr. Ρούγα). Za razliku od Ehina, čini se da je Herakleja bila nevažna još u 4. st. pr. Kr, jer za razliku od Ehina nije spomenuta među akarnanijskim gradovima na listi „primatelja svetih poslanika” (grč.

²¹³ Encyclopedia Britannica 2008, s.v. „Eregli | Konya Province, Turkey”

(<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/191214/Eregli>, pristupljeno 6. 4. 2015.); <http://www.hittite-monuments.com/ivriz/index.htm>, pristupljeno 6. 4. 2015.; Levy 1934, 51 ⁵²⁷ *PWRE* 15 1912, 423, s. v. „Herakleia, 1” (Bölte, F); cf. Bursian 1862, 40

²¹⁴ Leake 1835, 23-4

²¹⁵ Heuzey 1860, 380-83

²¹⁶ Oberummer 1887, 213

²¹⁷ Gehrke & Wirbelauer 2004, 366; cf. Leake 1835, 23

²¹⁸ Najvažniji je popis trkača u na svetkovine Artemide Leukofrijene iz 207. g. pr. Kr, gdje se među akarnanijskim gradovima oštećeno [...]λε[...] rekonstruira kao „Herakleja”; cf. Farkalas 2011, i bilj. 46. (IG IX, 12, 2:582 – dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D42794%26bookid%3D9%26region%3D3>, pristupljeno 10. 4. 2015)

²¹⁹ Imhoof-Blumer 1878, 101-112; cf. Poole & Gardner 1883, 174, cf. 137

Θεαροδόκοι) iz Epidaura (IG IV2, 1:95).²²⁰ Nije poznato kada je osnovana, no može se pretpostaviti kasno klasično razdoblje.

Stjepan Bizantinac navodi tri Herakleje na Levantu: u Siriji (ἰν' Συρίας), Fenikiji (ἰδ' Φοινίκης) i Pijeriji (ἰε' Πιερίας).²²¹ Getzel M. Cohen donosi popis interpretacija i pokušaja lociranja ovih Herakleja (većinom radovi Victora Tcherikovera). Onu u Fenikiji može se identificirati kao Herakleju kraj feničkog grada Arke (Irqata) u sjevernom Libanonu,²²² u helenizmu dio seleukidske države, iako postoje mišljenja da tu treba tražiti Bizantinčevu Herakleju u Pijeriji. Drugi prijedlozi za pijerijsku Herakleju su predgrađe Antiohije na Orontu (danas Antakya, Turska)²²³ i tzv. Herakleja kraj mora (prema natpisu IGLS 1252, „Ἡρακλεωτῶν τῶν πρὸς θαλάσση” datiranom u 108/7. g. pr. Kr.),²²⁴ možda ista koju spominju i Plinije (Plin. *NH* 5. 79) i Strabon (Str. 16. 2. 8) južno od Oronta, između Seleukije (danas Samandağ, Hatay, Turska)²²⁵ i Laodikeje²²⁷ (danas Latakia, Sirija).²²⁸ Nije sigurno je li ova Herakleja identična onoj koju Stjepan Bizantinac označava kao „Sirijsku”, ili se „Sirijska” ipak odnosi na Herakleju u području grada Cyrrhusa (danas Nebi Ouri, Zaytūnak, Sirija),²³⁰ koju spominje Strabon na početku istog odlomka (Str. 16. 2. 8), te Ptolemej (Ptol. *Geog.* 5. 15. 13).²³¹

Za Herakleju u partskoj zemlji, blizu Kaspijskog jezera, Plinije (Plin. *NH* 6. 18) kaže da ju je osnovao Aleksandar, no da je ubrzo razorena, pa ju je ponovno osnovao Antioh, koji ju je nazvao Ahaja.²³² Odmah zatim spominje rijeku Oks (lat. *Oxus*), danas Amu Darja, i istoimeno (danas Aralsko) jezero iz kojeg teče. Ovaj navod zbunjuje, pogotovo kad mu se pridodaju podaci koje donosi Strabon. On smješta Herakleju u

²²⁰ *Inscriptiones Graecae, IV. Inscriptiones Argolidis*. 2. ed. Fasc. 1, *Inscriptiones Epidauri*, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. Berlin 1929. ; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities, <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 10. 4. 2015); cf. Gehrke & Wirbelauer 2004, 359-60; Farakas 2011; Murray 2012

²²¹ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8 s. v. „Ἡράκλεια”; komentator (bilj. 41) za Sirijsku citira Ptol. *Geog.* 5. 15. 10., što bi se slagalo s onom na Orontu (Pijerija)

²²² Brown & Gatier 2014

²²³ <http://pleiades.stoa.org/places/658381>, pristupljeno 11. 4. 2015.

²²⁴ *Inscriptions grecques et latines de la Syrie, IV. Laodicée. Apamène*, ed. Louis Jalabert & René Mouterde. Paris

²²⁵ „dostupno na web stranici instituta Packard Humanities)

²²⁶ <http://pleiades.stoa.org/places/668290>, pristupljeno 11. 4. 2015.

²²⁷ <http://pleiades.stoa.org/places/658483>, pristupljeno 11. 4. 2015.

²²⁸ Cohen 2006, 108-110; cf. ; Smith 1854, s. v. Heracleia (James, E. B); *PWRE15* 1912, 434, s. v. „Heracleia, 20” (Beer, G); vjerojatno se može prepoznati u helenističkim slojevima (3-1. st. pr. Kr) nalazišta Ras Ibn Hani (Saliby *et al.*

²²⁹); cf. Brown & Gatier 2014

²³⁰ <http://pleiades.stoa.org/places/658446>, pristupljeno 11. 4. 2015.

²³¹ Cohen 2006, 109; cf. *PWRE15* 1912, 434, s. v. „Heracleia, 21” (Beer, G)

²³² Smith 1854, s. v. Heracleia Parthiae (Vaux, W. S. W); *PWRE15* 1912, 434, s. v. „Heracleia, 22” (Kiessling, E)⁵⁴⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Rey,_Iran, pristupljeno 11. 4. 2015.

susjedstvo grada Rage (grč. Ράγαι, danas Rey, dio teheranske aglomeracije u Iranu),⁵⁴⁵ blizu Kaspijskih vrata (Str. 11. 9. 1), te smatra da je to jedan od gradova osnovan od Makedonaca za vladavine Seleuka Nikatora (Str. 11. 13. 6). Spominje i Ahaju, „nazvanu po svom osnivaču”, u regiji (bivšoj satrapiji) Ariji, koja se prostire između Margiane i Baktrije (ovdje je lakuna), što Emil Kiessling (*Realencyclopädie*) povezuje s Plinijevim navodom, samo što napominje da je rijeka koja teče tom regijom Arij, ne Oks, čime bi se ta regija mogla ugrubo povezati s afganistanskom regijom Herat, na granici s Iranom, kroz koju teče rijeka Hari (grč. Ἡραϊός).²³³ Alfred von Gutschmidt²³⁴ smjestio je Ahaju na Kaspijsko jezero, a Kiessling se ne slaže, ukazujući na problem različitih izvora koji smještaju iste gradove u Partiju ili u istočnu Mediju.²³⁵ Međutim, danas je više prihvaćana teorija o smještaju na Kaspijsko jezero (prema Str. 11. 9. 1. i Amm. Marc. 23. 6. 39).²³⁶

Rijeka Oks / Amu Darja i područje zapadnog Afganistana oko Arija možda bi se moglo radije pridružiti jedanaestoj Herakleji Stjepana Bizantinca, koju on smješta „između Skitije i Indije”.²³⁷ *Realencyclopädie* navodi da ju je vjerojatno osnovao Aleksandar u zemlji poludivljih Siba, za koje se mislilo da su potomci Heraklovi jer su se borili u životinjskim kožama s toljagama (Str. 15. 1. 8). Živjeli su u planinama između rijeka Inda i Hidaspa (grč. Ὑδασπης, skr. Vitaçtā), danas Jhelum u Pakistanu, gdje se 326. g. pr. Kr. odigrala bitka u kojoj je Aleksandar Makedonski porazio radžu Pora (grč. Πῶρος, skr. Puru).²³⁸ Taj je kraj bio vezan uz legende o Dionizu. Jedna od lokacija njegove rodne gore Nise²³⁹ upravo je dolina Inda (Philostr. VA 2. 2, 6-10., Plin. NH 6. 78.),²⁴⁰ a o njegovom pohodu protiv indijskog kralja Derijada (zapravo odrazu Aleksandrovog) pisao je Non iz Panopola (oko 5. st) u svom epu Διονυσιακά.²⁴¹ Strabon (Str. 15. 1. 7) spominje Megastena (grč. Μεγασθένης),²⁴² geografa i poslanika Seleuka I. na dvoru cara Čandragupte (4/3. st. pr. Kr), autora izgubljenog djela o Indiji, kao jednog od rijetkih koji smatraju da su priče o Heraklovom odlasku u Indiju isti-

²³³ *PWRE15* 1912, 435, s. v. "Herakleia, 22" (Kiessling, E); http://en.wikipedia.org/wiki/Aria_%28satrapy%29, pristupljeno 11. 4. 2015.

²³⁴ von Gutschmid & Nöldeke 1888, 26-7

²³⁵ *PWRE15* 1912, 435-6, s. v. "Herakleia, 22" (Kiessling, E)

²³⁶ Cohen 2013, 276; cf. Hausleiter, Keall & Roaf 2012

²³⁷ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8 s. v. "Ἡράκλεια, ἰα' μεταξύ Σκυθίας καὶ Ἰνδικῆς"

²³⁸ Lendering 2004; cf. *PWRE15* 1912, 435-6, s. v. "Herakleia, 22" (Kiessling, E)

²³⁹ Lendering 2008

²⁴⁰ Philostr. VA 2. 2, 6-10. (Philostratus, *The Life of Apollonius of Tyana: Volume I. Books 1-5*. Translated by F. C. Conybeare. Cambridge, Mass. Loeb Classical Library, 1912) i Plin. NH 6. 78. (Pliny: *Natural History, Volume II, Books -7*. Translated by H. Rackham. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1942), dostupno na <http://www.theoi.com/Olympios/DionysosMyths.html#Nysa>, pristupljeno 12. 4. 2015.

²⁴¹ Lesky 2001, 796

²⁴² Škiljan *et al.* 1996, 409

nite.²⁴³ Osim spomenute priče o Sibima, tu je i priča koju prenose Diodor (Diod. Sic. 17. 85. 1) i (puno racionalnije) Arijan (Arr. *Anab.* 4. 28. 1-2), o Heraklovu opsjeđanju Aornske stijene (grč. ἡ Ἄορνος πέτρα, doslovno „stijena bez ptica, pticama nepristupačna”).²⁴⁴ Strabon misli (Str. 15. 1. 9) da su te priče sastavljene zbog dodvoravanja Aleksandru koji je u svojim pothvatima „ponavljao” velika djela Dioniza i svog pretka Herakla, jer te priče prije Aleksandrovog vremena nitko ne spominje, a nedostaje i materijalnih dokaza prisutnosti ta dva (polu)božanstva u dalekim istočnim krajevima prije helenizacije. Budući da Arijan (I) ne vjeruje da se radi o grčkom Heraklu, vjerojatno je riječ o helenskoj interpretaciji vedskog božanstva Krišne (skr. कृष्णा,) ili njegovog brata Baldeve.²⁴⁵

Posljednje tri Herakleje koje spominje *Realencyclopädie* su grad na Kreti, zapravo Heraklion, zatim otočić kraj Naksa i jedan od Liparskih otoka. Heraklion na Kreti (grč. Ἡράκλειον) kao polis najranije se spominje na ugovoru s Miletom iz sredine 3. st. pr. Kr. (Milet. I. 3 140. 1, 37),²⁴⁶ no u zaštitnim istraživanjima nađeni su ostaci i iz klasičnog perioda. Strabon (Str. 10. 4. 7) ga spominje kao luku obližnjeg Knosa, što je vjerojatno bio još od brončanog doba.²⁴⁷ *Realencyclopädie* navodi da ga spominju Plinije (Plin. *NH* 4. 59; 4. 22. u cit. izdanju; kao *Heraclea*) i Ptolemej (Ptol. *Geog.* 3. 15; 3. 17. 6. u cit. izdanju; Ἡράκλειον).²⁴⁸ Stjepan Bizantinac navodi ga u popisu Herakleja na sedamnaestom mjestu (ἰζ̄ Κρήτης).²⁴⁹ Herakleja, otočić između Amorga i Naksa, koji spominje Plinije (Plin. *NH* 4. 70; 4. 26. u cit. izdanju; *Heraclia*), vjerojatno je isti koji Stjepan Bizantinac smješta na „Karpatsko more” (ἰβ̄; νῆσος ἐν τῷ Καρπαθίῳ πελάγῳ).²⁵⁰ Danas se Karpatskim morem smatra krajnji jug Egejskog mora, između Krete, Roda, do južnog prstena Kiklada (Astipalija).²⁵¹ Čini se da je bio pod kontrolom Naksa (IG XII, 7, 509)²⁵² i da je na njemu postojalo svetište Velike Majke.²⁵³ Po-

²⁴³ Megasthen je boravio na dvoru u gradu Pātaliputra (danas Patna, Bihar, Indija); (Diod. Sic. 2. 38. 3) taj grad zove Palibothra i kaže da ga je osnovao „Heraklo”; cf. Dahlquist 1977, 135

²⁴⁴ Smith 1854, s. v. Aornus (Smith, P); cf. Chinnock 1884, bilj. 613

²⁴⁵ Schwanbeck & McCrindle 1877, 111-112 (bilješka); cf. Tod & Crooke 1920, 36 (bilj. 1)

²⁴⁶ Chaniotis, Angelos. *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit.* Stuttgart 1996., br. 79a, dostupno na web stranici instituta Packard Humanities, <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D201349%26bookid%3D287%26region%3D7%26subregion%3D26%26area%3DAs.Min.%252C+Ionia+%252F+Crete%252C+Ctr.>, pristupljeno 12. 4. 2015.

²⁴⁷ Perlman 2004, 1165; cf. Bennett & Reger 2014

²⁴⁸ *PWRE15* 1912, 429, s. v. „Herakleia, 9” (Bürchner, G)

²⁴⁹ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8 s. v. „Ἡράκλεια”, bilj. 42.

²⁵⁰ *PWRE15* 1912, 429-30, s. v. „Herakleia, 10; 11” (Bürchner, G)

²⁵¹ http://el.wikipedia.org/wiki/Καρπάθιο_πέλαγος, pristupljeno 12. 4. 2015.

²⁵² *Inscriptiones Graecae XII,7. Inscriptiones Amorgi et insularum vicinarum*, ed. Jules Delamarre. Berlin 1908., dostupno na web stranici instituta Packard Humanities

²⁵³ *Brill's New Pauly* (2006) s.v. „Heraclea” (Kramolisch, H)

sljednji je otočić koji spominje Pomponije Mela (Pompon. 2. 120) i *It. Ant.* 517., vjerojatno i Stjepan Bizantinac,²⁵⁴ a Konrat Ziegler (*Realencyclopädie*) smješta ga u skupinu Liparskih otoka, pretpostavljajući da se radi o Basiluzzu, čije antičko ime nije poznato. Alternativno, priređivač prijevoda Pomponija Mele (Frank E. Romer), predlaže otočić s druge strane arhipelaga, Alicudi.²⁵⁵

1. Popis literature

- Adler, Friedrich; Curtius, Ernst; Dörpfeld, Wilhelm; Graef, Paul; Partsch, Joseph & Rudolf Weil. *Topographie und Geschichte von Olympia*. 1. izd. 1897, Verlag A.M. Hakkert, Amsterdam, 1966.
- Alvar, Jaime. *Tartessos-Ciudad = Cádiz. Apuntes para una posible identificación*. Anejos de Gerión, vol. 11. Universidad Complutense, Madrid, 1989.
- Antonaccio, Carla Maria. *Colonisation: Greece on the Move 900 - 480*. u: *Cambridge Companion to Archaic Greece*, ed. H. A. Shapiro, 201–24. Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2007.
- Antonaccio, Carla Maria. *Excavating Colonization*. u: *Ancient Colonizations: Analogy, Similarity and Difference*, ed. H. R Hurst & Sara Owen, 97–113. Duckworth, London, 2005.
- Antonaccio, Carla Maria. *An Archaeology of Ancestors: Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece*. Rowman & Littlefield, Boston, 1995.
- Avram, Alexandru; Hind, John & Tsetskhladze, Gocha. *The Black Sea Area*. u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, 924–73. Oxford University Press, Oxford & New York, 2004.
- Bader, Françoise. *Héraklés et les points cardinaux*. *Minos* 18/1983, 219–55.
- Bagnall, Roger S., & Derow, Peter. *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation*. Wiley-Blackwell, Oxford, 2008.
- Barringer, Judith M. *The Temple of Zeus at Olympia, Heroes, & Athletes*. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 74, no. 2/travanj 2005, 211–41.
- Bennett, J. & Reger, G. *Places: 589802 (Heraklion)*. *Pleiades*, 2014.
- Béquignon, Yves. *La vallée du Spercheios: des origines au IVe siècle*. 4. izd.. Série Athènes 144. Bibliothèques de l'École française d'Athènes et de Rome, Pariz, 1937. Boardman, John. *Herakles*. u: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, vol. 4.1 (*Eros-Herakles*), Artemis, Zürich & München, 1988, 728–838.
- Boardman, John. *The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade*. 4. izd. Thames & Hudson, New York, 1999.
- Boardman, John, & Bats, Michel. *Les Grecs outre-mer: colonisation et commerce archaïques*. Centre Jean Bérard, Napulj, 1995.

²⁵⁴ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8 s. v. "Ἡράκλεια, ἰς πόλις καὶ νῆσος"

²⁵⁵ *PWRE*15 1912, 439, s. v. "Herakleia, 29" (Ziegler, K); cf. Romer 1998, 101

- Boardman, John, & Hammond, Nicholas Geoffrey Lemprière. *The Cambridge Ancient History. Volume III. Part 3, Volume III. Part 3*. Cambridge University press, Cambridge & New York, 1982.
- Boisacq, Émile *Dictionnaire Étymologique de La Langue Grecque Étudiée Dans Ses Rapports Avec Les Autres Langues Indo-Européennes*. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1916.
- Borza, EN. *Places: 491615 ('Heracleustibus')*. *Pleiades*, 2014.
- Bosch-Gimpera, Pere. *The Phokaians in the Far West: An Historical Reconstruction*. *The Classical Quarterly* 38, br. 1/3/travanj 1944, 53–59.
- Braund, David. *Places: 226564 (Chersonesos)*. *Pleiades*, 2015.
- Bremmer, Jan N. *The Rise of the Hero Cult & the New Simonides*. *Zeitschrift für Papyrologie Und Epigraphik* 158/siječanj 2006, 15–26.
- Brommer, Frank. *Herakles: Die Zwölf Taten des Helden in antiker Kunst und Literatur*. Böhlau-Verlag, Münster & Köln, 1953.
- Brown, J.P. & Gatié, P-L. *Places: 668262 (Herakleia?)*. *Pleiades*, 2014.
- Burkert, Walter. *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. Sather Classical Lectures, vol. 47. University of California Press, Berkeley, 1979.
- Burkert, Walter. *Greek Religion*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1985.
- Bursian, Konrad. *Geographie von Griechenland* Teubner, Leipzig, 1862.
- Burstein, Stanley M. *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea* University of California Press, Berkeley, 1976.
- Buttrey, T V & McPhee, Ian. *Cyrene VI: Part I: The Coins; Part II: Attic Pottery*. University of Pennsylvania Museum of Archaeology, Philadelphia, 1998
- Campbell, David A, ed. *Greek lyric poetry: a selection of early Greek lyric, elegiac, and iambic poetry*. Bristol Classical Press & Macmillan Education, Bristol, 1982.
- Chamorro, Javier G. *Survey of Archaeological Research on Tartessos*. *American Journal of Archaeology* 91, br. 2/travanj 1987, 197-232
- Chinnock, Edward James, ed. *Arrian of Nicomedia: The Anabasis of Alexander or The History of the Wars and Conquests of Alexander the Great*. Hodder & Stoughton, London, 1884.
- Chirica, Edouard. *Le culte d'Héraclès Pharangeitès à Héraclée du Pont*. *Revue des Études Grecques* vol. 111, br. 2/1998, 722–31
- Cohen, Getzel M. *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. University of California Press, Berkeley, 1995
- Cohen, Getzel M. *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. University of California Press, Berkeley, 2006
- Cohen, Getzel M. *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India*. University of California Press, Berkeley, 2013
- Costa, Kelli Ann *Postcolonialism u: International Encyclopedia of the Social Sciences*, ed. William A Darity Jr. Macmillan Reference USA, New York, 2008
- D'Agostino, Bruno. *The Colonial Experience in Greek Mythology u: The Western Greeks: Classical Civilization in the Western Mediterranean*, ed. Giovanni Pugliese Carratelli. Thames & Hudson, London, 1996, 209–14

- Dahlquist, Allan. *Megasthenes and Indian Religion*. Motilal Banarsidass Publ., New Delhi, 1977 (reprint)
- Davies, Malcolm. *Stesichorus' Geryoneis & Its Folk-Tale Origins* *The Classical Quarterly* (New Series) 38, br. 2/1988, 277–90
- Decourt, Jean-Claude; Nielsen, Thomas Heine & Helly, Bruno. *Thessalia and Adjacent Regions u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen. Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 676–731
- De Miro, Ernesto. *Eraclea Minoa u: Treccani, l'Enciclopedia Italiana, Enciclopedia dell'Arte Antica*, 1960 [http://www.treccani.it/enciclopedia/eracleaminoa_\(Enciclopedia-dell'Arte-Antica\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/eracleaminoa_(Enciclopedia-dell'Arte-Antica)/)
- De Miro, Ernesto. *Heraclea Minoa Mezzo secolo di ricerche*. Sicilia antiqua. Fascicoli monografici, 9 - 2012, Fabrizio Serra Editore, Pisa & Rim, 2014
- Doğer, Ersin. *Some Boundary Stones in Southern Aiolis* *Arkeoloji Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir* III/1995, 61–70
- Domínguez-Monedero, Adolfo J. *Greeks in Sicily u: Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas vol 1*, ed. Gocha R Tsetskhladze. Mnemosyne Supplementa 193 Leiden & Brill, Boston, Mass. 2006, 253–357
- Domínguez-Monedero, Adolfo J. *Hellenic Identity & Greek Colonisation*. *Ancient West and East* 4, br. 2/2006, 446–57
- Domínguez-Monedero, Adolfo J. *The Origins of Greek Colonisation & the Greek Polis: Some Observations*. *Ancient West and East* 10/2011, 195–207
- Dörner, Friedrich Karl, & Hoepfner, Wolfram. *Vorläufiger Bericht über eine Reise in Bithynien 1961*. *Archäologischer Anzeiger*, 1962, 564–93
- Dougherty, Carol. *The Poetics of Colonization: From City to Text in Archaic Greece*. Oxford University Press, Oxford, 1993.
- Dukat, Zdeslav. *Aristotel O pjesničkom umijeću*. Biblioteka „Kritika i esejistika“ Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Džino, Danijel, & Domić Kunić, Alka. *Rimski ratovi u Iliriku: Povijesni Antinarativ*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
- Edlund Berry, I.E.M., & Small, A. M. *Places: 452333 (Heraclea)*. Pleiades, 2014.
- Ercoles, Marco. *Stesichorus PMGF S211–3 (Geryoneis, A Textual Proposal)*. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 51, br. 3/kolovoz 2011, 350–62
- Ercoles, Marco. *Stesicoro: testimonianze. Edizione critica, traduzione e commento. Con un'edizione critica delle Epistole pseudofalaridee concernenti il lirico*. Dissertation thesis, Alma Mater Studiorum Università di Bologna, 2008 <http://amsdottorato.unibo.it/826/>
- Evans, Arthur. *Scripta Minoa: The Written Documents of Minoan Crete, with Special Reference to the Archives of Knossos*. Clarendon Press, Oxford, 1909.
- Farkalas, Nikolas. *Οι πόλεις της αρχαίας Ακαρνανίας και οι επικράτειες τους*, 2011. <http://www.akarnania.net/ancienakarnania/ancienakarnania.htm>
- Farnell, Lewis Richard. *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality; the Gifford Lectures Delivered in the University of St Andrews in the Year 1920* The Clarendon Press, Oxford, 1921.

- Figueira, Thomas. *Colonisation in the Classical Period*. u: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas vol. 2*, ed. Gocha R Tsetsckhladze. Mnemosyne Supplementa 193 Leiden & Brill, Boston, 2008, 427–523
- Fischer-Hansen, Tobias; Nielsen, Thomas Heine & Ampolo, Carmine. *Italia and Kampa-nia*. u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 249–320
- Fischer-Hansen, Tobias; Nielsen, Thomas Heine & Ampolo, Carmine. *Sikelia* u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 172–248
- Flensted-Jensen, Pernille. *Thrace from Axios to Strymon*. u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 810–853
- Foss, C. *Places: 511333 (Neapolis/Herakleia)*. Pleiades, 2013.
- Foss, C. *Places: 511357 (Perinthus/Heraclea)*. Pleiades, 2013.
- Foss, C, & Mitchell, S. *Places: 638857 (Herakleia Salbakes)* Pleiades, 2012.
- Foss, C.; Mitchell, S. & Reger, G. *Places: 550571 (Herakleia/Elateia?)* Pleiades, 2012.
- Foss, C, & Reger, G. *Places: 599640 (Heraclea Ad Latmum/Pleistarcheia)*. Pleiades, 2014.
- Foss, C, & Reger, G. *Places: 599752 (Latmos)*. Pleiades, 2012
- Frazer, James George. *Adonis, Attis, Osiris; Studies in the History of Oriental Religion* Macmillan & co, limited, London, 1907.
- Frazer, James George. *The Golden Bough; a Study in Comparative Religion* Princeton Theological Seminary Library New York, Macmillan & co, London, 1894.
- Gehrke, Hans-Joachim, & Wirbelauer, Eckhard. *Akarnania & Adjacent Areas* u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, by Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 351–78
- Goericke-Lukić, Hermine. *Ostava grčkog novca iz Škudljivca na otoku Hvaru*. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 45, br. 1/svibanj 2013, 299–349
- Graham, A. J. *Colony and Mother City in Ancient Greece*. Manchester University Press & Barnes & Noble, Inc. New York, 1964.
- Graham, A. J. *Patterns in Early Greek Colonisation*. The Journal of Hellenic Studies 91/ siječanj 1971, 35–47
- Graham, A. J. *The Colonial Expansion of Greece* u: *The Cambridge Ancient History Volume III Part 3, Volume III Part 3*, ed. John Boardman & Hammond, Nicholas Geoffrey Lemprière. The Cambridge Ancient History 3, Cambridge University press, Cambridge, 1982, 83–167
- Gronovius, Jacobus & de Jonge, Jacob. *Stephanos Peri poleon = Stephanus De urbibus*. preveo Thomas de Pinedo, Typis Jacobi de Jonge, Amsterdam, 1678.
- Gruen, Erich S. *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. University of California Press, Berkeley, 1986.
- Gwynn, Aubrey. *The Character of Greek Colonisation*. The Journal of Hellenic Studies 38/1918, 88–123
- Hall, H. R. *Ægean Archæology: An Introduction to the Archæology of Prehistoric Greece*. Forgotten Books, London, 2013 (online reprint, original 1915)

- Hall, Jonathan M. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Hammond, N G L, & Scullard, H. H. ed. *The Oxford Classical Dictionary, 2nd Edition*. Clarendon Press, Oxford, 1970.
- Hansen, Mogens Herman. *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford University Press, Oxford & New York, 2006.
- Harrison, Jane Ellen. *Prolegomena to the Study of Greek Religion*. Cambridge University Press, Cambridge, 1908.
- Harrison, Jane Ellen. *Themis, a Study of the Social Origins of Greek Religion*. Cambridge University Press, Cambridge, 1912.
- Hatzopoulos, Miltiades, & Paschidis, Paschalis. *Makedonia. u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen. Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 794–809
- Hausleiter, A; Keall, E. J. & Roaf, M. *Places: 906012 (Herakleia)* Pleiades, 2012
- Hernandez, M P Nieto. *Heracles & Pindar*. Mètis Anthropologie Des Mondes Grecs Anciens 8, br. 1/1993, 75– 102
- Heuzey, Léon *Le Mont Olympe et l'Acarnanie : exploration de ces deux régions, avec l'étude de leurs antiquités, de leurs populations anciennes et modernes, de leur géographie et de leur histoire*. Firmin-Didot frères, fils et Cie, Pariz, 1860
- Hoey, T F. *The Date of the 'Trachiniae'*. Phoenix 33, br. 3/listopad 1979, 210–32
- Hornblower, Simon, & Spawforth, Antony ed. *The Oxford Classical Dictionary 3 edition*. Oxford University Press, Oxford & New York, 1996
- Hughes, William, & Long, George. *An Atlas of Classical Geography*. Long's Classical Atlas, Blanchard & Lea, Philadelphia, 1857.
- Hülden, Oliver. *Pleistarchos und die Befestigungsanlagen von Herakleia am Latmos*. Klio Beiträge zur alten Geschichte 82/2000, 382–408
- Imhoof-Blumer, Friedrich. *Die Münzen Akarnaniens*. Numismatische Zeitschrift 10/1878.
- Imhoof-Blumer, Friedrich. *Lydische Stadtmünzen*. Schweizer Numismat Gesellschaft, 1897.
- Imhoof-Blumer, Friedrich. *Kleinasiatische Münzen*. Alfred Hölder, Beč, 1901.
- Isaac, Benjamin H. *The Greek Settlements in Thrace Until the Macedonian Conquest*. Brill, Leiden, 1986.
- Ivanov, Sotir & Philipova, Svetoslava. *Numismatic Material from the Archaeological Excavations in the Ancient City of Heraclea Sintica Located in the Hills of Kozuh, Petrich Municipality u: Heraclea Sintica: From Hellenistic Polis to Roman Civitas (4th C BC-6 Th C AD)* CONFERENCE ABSTARCTS. Petrich (Bugarska), 2013.
- Jonnes, Lloyd, & Ameling, Walter. *The Inscriptions of Heraclea Pontica*. Rudolf Habelt, Bonn, 1994.
- Jourdain-Annequin, Colette. *De l'espace de la cité à l'espace symbolique Héraclès en Occident*. Dialogues d'histoire ancienne 15, br. 1/1989, 31–48
- Jourdain-Annequin, Colette. *Héraclès aux portes du soir: mythe et histoire*. Centre de recherches d'histoire ancienne, vol. 89, Université de Besançon, Diffusion les Belles Lettres, Pariz, 1989.

- Jourdain-Annequin, Colette. *Héraclès En Occident Mythe et Histoire*. Dialogues D'histoire Ancienne 8, br. 1/1982, 227– 82
- Karampelas, Sotiris. Ηράκλεια Ηλείας: Η αρχαία Ηράκλεια στο Πουρνάρι????????!!!!!!!. Ηράκλεια Ηλείας, 2010 http://irakleia-ileiasblogspotcom/2010/03/blog-post_24html
- Karampelas, Sotiris. Ηράκλεια Ηλείας: Ηρακλής και θερμά λουτρά. Ηράκλεια Ηλείας, 2012
<http://irakleia-ileiasblogspotcom/2012/02/blog-posthtml>
- Karampelas, Sotiris. Ο γλύπτης Κωλώτης και η σχέση του με την Ηλεία Ηλειακής Πρωτοχρονιάς – Ηλειακό Πανόραμα 15/2014, 1–9
- Kerényi, Karl. *The Heroes of the Greeks*. Thames & Hudson, London, 1974.
- King, Leonard William. *The Seven Tablets of Creation : Or The Babylonian and Assyrian Legends Concerning the Creation of the World and of Mankind*. Luzac, London, 1902.
- Kinkel, Gottfried. *Epicorum graecorum fragmenta*. Teubner, Leipzig, 1877.
- Kretschmer, Paul. *Mythische Namen 5: Herakles*. Glotta 8, br. ½/sječanj 1916, 121–29
- Leaf, Walter. *Strabo on the Troad; Book XIII, Cap. I*. Cambridge University Press, Cambridge, 1923.
- Leake, William Martin. *Journal of a Tour in Asia Minor, with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country Accompanied by a Map*. John Murray, London, 1824.
- Leake, William Martin. *Travels in Northern Greece*. J. Rodwell, London, 1835
- Lendering, Jona. *Hydaspes (326 BCE)*. Liviusorg, 2004. <http://www.liviusorg/battle/hydaspes/>
- Lendering, Jona. *Nysa*. Liviusorg, 2008. <http://www.liviusorg/place/nysa/>
- Lepelley, Claude. *Une inscription d'Heraclea Sintica (Macédoine) récemment découverte, révélant un rescrit de l'empereur Galère restituant ses droits à la cité*. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 146/sječanj 2004, 221-231
- Lesky, Albin. *Povijest grčke književnosti*; preveo Zdeslav Dukat. Golden marketing, Zagreb, 2001.
- Lévi-Strauss, Claude. *The Structural Study of Myth*. The Journal of American Folklore 68, br. 270/listopad 1955), 428– 44
- Levy, G Rachel. *The Oriental Origin of Herakles*. The Journal of Hellenic Studies 54/sječanj 1934, 40–53
- Liddell, Henry George, & Scott, Robert. *A Greek-English Lexicon Revised and Augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the Assistance of Roderick McKenzie*. Clarendon Press, Oxford, 1940.
- Lincoln, Bruce. *The Indo-European Cattle-Raiding Myth*. History of Religions 16, br. 1/ kolovoz 1976, 42–65
- Loseby, S, & Häussler, R. *Places: 157867 (Heraclia Caccabaria)*. Pleiades, 2012.
- Loukopoulou, Louisa, & Laitar, Adam. *Propontic Thrace u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 912–23

- Malinowski, Bronislaw. *Le Mythe Dans La Psychologie Primitive*. Moeurs et Coutumes Des Mélanésien (Trois Essais Sur La Vie Sociale Des Primitifs), vol. II, Payot Éditeur, Pariz, 1933. <http://dxdoiorg/doi:101522/clamabmyt> (preveo Samuel Jankélévitch, 2002)
- Malkin, Irad. *A Small Greek World: Networks in the Ancient Mediterranean*. Oxford University Press, Oxford & New York, 2011.
- Malkin, Irad. *Myth and Territory in the Spartan Mediterranean* Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Malkin, Irad. *Networks and the Emergence of Greek Identity*. Mediterranean Historical Review 18, br. 2 /2003, 56–74
- Malkin, Irad. *Postcolonial Concepts and Ancient Greek Colonization*. Modern Language Quarterly 65, br. 3 /2004, 341–64
- Malkin, Irad. *Religion and Colonization in Ancient Greece*. Brill, Leiden, 1987. Malkin, Irad. *The Polis Between Myths of Land and Territory*. The role of religion in the early Greek Polis. Third international seminar on ancient Greek cult. Swedish Institute at Athens. ed. R. Hägg, Stockholm, 1996, 9-19
- Malkin, Irad. *The Returns of Odysseus: Colonization and Ethnicity*. University of California Press, Berkeley, 1998.
- Malkin, Irad. *What's in a Name? The Eponymous Founders of Greek Colonies*. Athenaeum 63/1986, 114–30
- Mallory, James P. *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla : jezik, arheologija, mit;* preveo Ranko Matasović. Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- Marino, Hélène, & Rigeade, Catherine. *Une nécropole hellénistique à la Pointe de Vella (Port-de-Bouc, Bouches-duRhône)*. Documents d'archéologie méridionale Proto-histoire du Sud de la France, br. 28/lipanj 2006, 115–50
- Matasović, Ranko. *A Reader in Comparative Indo-European Religion*, 2010. <http://wwwffzghr/~rmatasov/PIE Religionpdf>
- Matasović, Ranko. *Kultura i književnost Hetita*. Matica Hrvatska, Zagreb, 2000.
- Matijašić, Robert. *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*. Leykam Internat, Zagreb, 2009.
- Meritt, Benjamin Dean; Wade-Gery, Henry Theodore & McGregor, Malcolm Francis. *The Athenian Tribute Lists, vol. III*. The American School of Classical Studies in Athens, Princeton, 1950.
- Mikalson, Jon D. *Greek Religion: Continuity & Change in the Hellenistic Period*. u: *The Cambridge Companion to the Hellenistic World*, ed. Glenn R Bugh. Cambridge University Press, New York, 2006, 208–22
- Miličević Bradač, Marina. *Grčka kolonizacija na Sredozemlju*. u: *Antički Grci na tlu Hrvatske: [katalog izložbe : Galerija Klovičevi dvori, 14 listopada - 12 prosinca 2010]*, ed. Vedran Barbarić, Jasminka Poklečki Stošić, & Filip Beusan, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 2010, 41–51
- Miličević Bradač, Marina. *Stara Grčka: Grci na Crnome moru*. Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Miličević Bradač, Marina. *The Living, the Dead, & the Graves*. Histria Antiqua, br. 8/2002, 53–62

- Mitchell, S. *Places: 648614 (Cybistra)*. Pleiades, 2012.
- Mitrev, Georg. *Civitas Heracleotarum: Heracleia Sintica or the Ancient City at the Village of Rupite (Bulgaria)*. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 145/siječanj 2003, 263–72
- Morris, C. D. *The Relation of a Greek Colony to Its Mother City*. The American Journal of Philology 5, br. 4/siječanj 1884, 479–87
- Müller, Karl; Müller, Theodor & Langlois, Victor. *Fragmenta historicorum graecorum au-xerunt, notis et prolegomenis illustrarunt, indici plenissimo instruxerunt Car. et Theod Mulleri Accedunt marmora parium et rosettanum, hoc cum Letronnii, illud cum C Mulleri commentariis*. Ambrosio Firmin Didot, Pariz, 1841.
- Murray, W.M. *Places: 530890 (Herakleia?)*. Pleiades, 2012.
- Neutsch, Bernhard. *Siris ed Heraclea. Nuovi scavi e ritrovamenti archeologici di Policoro*. Quaderni Urbinati Di Cultura Classica, br. 5/1968, 187-234
- Nielsen, Finn Sivert. *Online Dictionary of Anthropology - AnthroBase: A Searchable Database of Anthropological Texts*, 2001. <http://www.anthrobase.com/Dic/eng/index.html>
- Niemeyer, Hans Georg. *The Phoenicians in the Mediterranean Between Expansion and Colonisation: A NonGreek Model of Overseas Settlement and Presence*. u: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas vol. 1*. ed. Gocha R Tsetskhladze. Mnemosyne Supplementa 193, Brill, Leiden & Boston, 2006.
- Nilsson, Martin Persson. *Mycenaean Origin of Greek Mythology* University of California Press, Berkeley, 1932. <http://sacred-textscom/cla/mog/mog13htm> (reprint 1973)
- Nilsson, Martin Persson. *The Minoan-Mycenaean Religion and Its Survival in Greek Religion*. Biblo & Tannen Publishers, New York, 1950.
- Eugen Oberhummer *Akarnanien, Ambrakia, Amphilochien, Leukas im Altertum* T Ackermann, München, 1887.
- Oltenau, Sorin. *Cetatea Axiopolis* Cernavoda Blog, June 14, 2012. <https://cernavodawordpresscom/2012/06/14/cetatea-axiopolis/>
- Osborne, Robin. *Early Greek Colonization? The Nature of Greek Settlement in the West*. u: *Archaic Greece: New Approaches and New Evidence* ed. N R Nicolas Ralph Edmund Fisher, Hans Van Wees, & Deborah Dickmann Boedeker. Duckworth The Classical Press of Wales, London & Swansea, 1998, 251–69
- Osborne, Robin. *Greece in the Making 1200–479 BC* Routledge, London & New York, 2009.
- Otto, Brinna. *Policoro – Herakleia*. Institut Für Archäologien/Klassische und Provinzialrömische Archäologie, Universität Innsbruck, 2003. <http://www.uibk.ac.at/klassische-archaeologie/Grabungen/Policoro/Policoro.html#herakleia>
- Page, Denys. *Stesichorus: The Geryoneis*. The Journal of Hellenic Studies 93/1973, 138-154
- Papazoglou, Fanoula. *Septimia Aurelia Heraclea*. Bulletin de Correspondance Hellénique 85, br. 1/1961, 162–75
- Parsons, P.J. *The Lille ‘Stesichorus’*. Zeitschrift für Papyrologie Und Epigraphik 26/siječanj 1977, 7–36
- Parsons, P.J. *Oxyrhynchus: Waste-Paper City*. Omnibus, 19/1990, 1-4

- Patterson, Lee E. *An Aetolian Local Myth in Pausanias?* Mnemosyne, 4. ser., 57, br. 3/ siječanj 2004, 346–52
- Pease, Arthur Stanley. *Notes on the Delphic Oracle and Greek Colonization*. Classical Philology 12, br. 1/siječanj 1917, 1–20
- Peck, Harry Thurston. *Harper's Dictionary of Classical Literature and Antiquities*. Harper & Brothers, New York, 1898.
- Perlman, Paula. *Crete. u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, by Mogens Herman Hansen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 1144–95
- Petersen, William. *A General Typology of Migration*. American Sociological Review 23, br. 3/lipanj 1958, 256–66
- Pickard-Cambridge, Arthur Wallace. *Select Fragments of the Greek Comic Poets*. Calderon Press, Oxford, 1900.
- Pollitt, J. J. *The Art of Ancient Greece: Sources and Documents*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Poole, Reginald Stuart, & Gardner, Percy. *Catalogue of Greek Coins Thessaly to Aetolia*. The Trustees, London, 1883.
- Posamentir, Richard. *Chersonesan Studies 1: The Polychrome Grave Stelai from the Early Hellenistic Necropolis*. University of Texas Press, Austin, 2012.
- Poulter, A.G. *Places: 216762 (Cernavoda)*. Pleiades, 2012.
- Propp, Vladimir Jakovljevič. *Morfologija bajke*; preveo Ivan Čolović. Biblioteka XX vek 52, Prosveta, Beograd, 1982.
- Puhvel, Jaan. 'Meadow of the Otherworld' in Indo-European Tradition. Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung 83, br. 1/siječanj 1969, 64–69
- Ramsay, William Mitchell. *The Historical Geography of Asia Minor Vol IV*. Royal Geographical Society, Supplementary Papers. John Murray, London, 1890.
- Ramsay, William Mitchell. *Contributions to the History of Southern Aeolis*. The Journal of Hellenic Studies 2/siječanj 1881, 271–308
- Reger, G, & Camp II, J McK. *Places: 570290 (Herakleia)*. Pleiades, 2012.
- Ricl, Marijana, & Malay, Hasan. *Two New Public Inscriptions from Herakleia Salbake*. Epigraphica Anatolica 40/2007, 23–28
- Ridgway, David. *The First Western Greeks*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Robert, Carl. *Die Hera von Tiryns*. Hermes 55, br. 4 /listopad 1920, 373–87
- Robertson, Noel. *Heracles' Catabasis*. Hermes 108, br. 3/siječanj 1980, 274–300
- Roller, Duane W. *Through the Pillars of Herakles: GrecoRoman Exploration of the Atlantic*. Taylor & Francis, New York, 2006.
- Romer, F.E. *Pomponius Mela's Description of the World*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998.
- Rubinstein, Lene. *Aiolis and South-Western Mysia. u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 1033–52
- Rutgers, A. J. *Hera and Herakles*. Numen 17, br. 3/prosinac 1970, 245–47
- Saliby, Nassib; Bounni, Adnan; Lagarce, Élisabeth & Lagarce, Jacques. *Les fouilles à Ras Ibn Hani en Syrie (campagnes de 1980, 1981 et 1982)*. Contribution à l'étude de quelques

- aspects de la civilisation ugaritique*. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 127, br. 2/1983, 249–90
- Salowey, Christina A. *Herakles and Healing Cult in the Peloponnesos*. iz: *The Peloponnesian Herakles: Cult & Labors* Bryn Mawr College dissertation, 1995. <http://www-1hollinsedu/faculty/saloweyca/Saloweytexthtm>
- Sandys, John Edwin. *The Odes of Pindar, Including the Principal Fragments*. Heinemann, London, 1915
- Schwanbeck, E A, & McCrindle, John Watson. *Ancient India as Described by Megasthenès and Arrian; Being a Translation of the Fragments of the Indika of Megasthenès Collected by Dr Schwanbeck, and of the First Part of the Indika of Arrian*. Thacker, Spink, Calcutta, 1877.
- Scullion, Scott. *Olympian and Chthonian*. *Classical Antiquity* 13, br. 1/travanj 1994, 75–119
- Semple, Ellen Churchill. *The Templed Promontories of the Ancient Mediterranean*. *Geographical Review* 17, br. 3/ srpanj 1927, 353–86
- Senc, Stjepan. *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, 2 izd. Naprijed, Zagreb, 1988.
- Šeparović, Tomislav. *Pregled nalaza grčko-ilirskog novca u sjevernoj Dalmaciji*. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 45, br. 1/svibanj 2013, 525–36
- Shipley, Graham J. & Hansen, Mogens H. *The Polis & Federalism*. u: *The Cambridge Companion to the Hellenistic World*, ed. Glenn R Bugh. Cambridge University Press, New York, 2006, 52–72
- Škiljan, Dubravko; Bricko, Marina; Novaković, Darko; Salopek, Damir & Šešelj, Zlatko. *Leksikon Antičkih Autora (Lexicon Scriptorum Antiquorum)*. Latina & Graeca : Matrica hrvatska, Zagreb, 1996.
- Smith, William. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. Little, Brown & Co , Boston, 1854.
- Stafford, Emma. *Herakles Between Gods and Heroes*. u: *The Goods of Ancient Greece: Identities and Transformations*. Edinburgh Leventis Studies 5, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2010, 228–44
- Stanley Jr, F. & Knapp, R. *Places: 256063 (Carteia/Calpe/Karpessos)*, Pleiades, 2014.
- Stewart, Charles. *Creolization: History, Ethnography, Theory*. Left Coast Press, Walnut Creek CA. 2007.
- Stillwell, Richard; MacDonald, William Lloyd; Holland McAllister, Marian. *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1976.
- Storch, Rudolph H. *The Author of the De Bello Hispaniensi: A Cavalry Officer?* *The Classical Journal* 68, br. 4/travanj 1973, 381–83
- Sylburg, Friedrich. *Etymologicum magnum*. JAG Weigel, Leipzig, 1816.
- Talbert, Richard J. A. *Barrington Atlas of the Greek and Roman World: Map-by-Map Directory*. Princeton University Press, Princeton NJ, 2000.
- The Basement Geographer. *The Many Alexandrias of Alexander the Great*. The Basement Geographer Blog, 2012 <http://basementgeographer.com/the-many-alexandrias-of-alexander-the-great/>
- Tod, James, & Crooke, William. *Annals and Antiquities of Rajasthan, or The Central and Western Rajput States of India*. H Milford, Oxford University Press, London, New York, 1920.

- Tomašević, Gordana Cvetković. *Heraclea Lyncestis: Vodič*. Turističko društvo Pelisterski ezera, Bitola, 1966.
- Tsetsckhladze, Gocha R. *Revisiting Ancient Greek Colonisation*. u: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas, vol. 1*, ed. Gocha R Tsetsckhladze. Mnemosyne Supplementa 193, Brill, Leiden & Boston, Mass. 2006, xxiii – lxxxiii
- Tullon, Hubert. *Héraclès: archéologie des 'Travaux'*, 2012. http://hubert.tullon.free.fr/operaminora/public/Heracle_s__arche_ologie_des_Travaux.pdf
- Van Dommelen, Peter. *Colonial Constructs: Colonialism and Archaeology in the Mediterranean*. World Archaeology 28, no. 3/veljača 1997, 305–23
- Van Dommelen, Peter. *Ambiguous Matters: Colonialism & Local Identities in Punic Sardinia*. u: *The Archaeology of Colonialism*, ed. Claire L Lyons & John K Papadopoulos, Getty Publications, London, 2002, 121–47
- Vanschoonwinkel, Jacques. *Mycenaean Expansion*. u: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas vol. 1* ed. Gocha R Tsetsckhladze. Mnemosyne Supplementa 193, Brill, Leiden & Boston Mass. 2006, 41–114
- Vickers, Michael. *Heracles Lacedaemonius: The Political Dimensions of Sophocles 'Trachiniae' & Euripides 'Heracles'*. Dialogues D'histoire Ancienne 21, br. 2/1995, 41–69
- Gutschmid, Alfred von, & Nöldeke, Theodor. *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander dem Grossen bis zum Untergang der Arsaciden*. H Laupp, Tübingen, 1888.
- von Wilamowitz -Moellendorff, Ulrich. *Euripides Herakles*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1895.
- Webb, Philip Carteret. *An Account of a Copper Table: Containing Two Inscriptions, in the Greek and Latin Tongues: Discovered in the Year 1732, Near Heraclea, in the Bay of Tarentum, in Magna Graecia*. William Bowyer, London, 1760.
- West, Martin L. *Hesiod Works and Days*. Oxford University Press, Oxford, 1978.
- West, Martin L. & Merkelbach, Reinhold. *Fragmenta Hesiodica Ediderunt: R Merkelbach et ML West*. Oxford University Press, Oxford, 1967.
- White, Mary E. *Greek Colonization*. The Journal of Economic History 21, br. 4/1961, 443–54
- White, Richard. *The Middle Ground Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815*. Cambridge University Press, Cambridge & New York, 1991.
- Wilkes, John, & Fischer-Hansen, Tobias. *The Adriatic*. u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 321–37
- Wilkes, John J. *Places: 481861 (Herakleia)*. Pleiades, 2014.
- Wilson, R. J. A. & Leonard, A. *Field Survey at Heraclea Minoa (Agrigento), Sicily*. Journal of Field Archaeology 7, br. 2 /1980, 219-239
- Yarrow, Liv Mariah. *Heracles, Coinage & the West: Three Hellenistic Case-Studies*. u: *The Hellenistic West: Rethinking the Ancient Mediterranean*, ed. J R W Prag & Josephine Crawley Quinn. Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2013, 348–459

- Zamarovsky, Vojtech. *Junaci Antičkih Mitova*; preveli Predrag i Mirko Jirsak. Školska knjiga, Zagreb. 1973.
- Zaninović, Marin. *Heraclea Pharia*. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 24–25, br. 1/rujan 1992, 35–48
- Zaninović, Marin. *Heraclea Pharia*. In *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, 45–58
- Zaninović, Marin. *Još o hvarskoj Herakleji*. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 1, br. 101 (December 1, 2008, 143, 143–56, 156
- Brill's New Pauly vol. II (Dem-Ius) & vol. IV (Oly-Rul)*. ed. Hubert Cancik & Helmuth Schneide. Brill Online, 2006. <http://referenceworks.brillonline.com>
- Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 5 und 6, Band III, 1 (BarbarusClaudius)*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1899.
- Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 6, Band III,2 (Campanus AgerClaudius)*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1899.
- Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 9 and 10, Band V, Demogenes– Ephoroi*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1903.
- Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 11, Band VI,1 (Ephoros-Eutychos)*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1907.
- Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 15, Band VIII,1 (Helikon–Hestia)*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1912.

2. Internetske baze podataka

http://arachne.uni-koeln.de	Central Object database of the German Archaeological Institute (DAI)
http://cefael.efa.gr	Collections de l'École française d'Athènes en ligne
http://epigraphy.packhum.org	Packard Humanities Institute – Greek Epigraphy – Searchable Greek Inscriptions
http://muse.jhu.edu	Project MUSE
http://pleiades.stoa.org	Pleiades: A community-built gazetteer and graph of ancient places © Ancient World Mapping Center and Institute for the Study of the Ancient World
http://www.beazley.ox.ac.uk	Resources – The Classical Art Research Centre and The Beazley Archive
http://www.brill.com	New Pauly Online – Encyclopaedia of the Ancient World

http://www.jstor.org	JSTOR
http://www.persee.fr	Persée: Portail de revues en sciences humaines et sociales
http://www.perseus.tufts.edu Crane ed.	Perseus Digital Library, Tufts University, Gregory R.
http://www.attalus.org	Attalus : sources for Greek & Roman history
http://www.britannica.com/	Encyclopædia Britannica Online
http://www.documentacatholicaomnia.eu/	Documenta Catholica Omnia, Omnium Papatum, Conciliorum, Ss Patrum, Doctorum Scriptorumque Ecclesiae qui ab Aevo Apostolico ad usque Benedicti XVI Tempora Floruerunt
http://www.library.theoi.com/	Theoi E-Texts Library of Classical Greek and Roman Literature
https://archive.org	Internet Archive: Digital Library of Free Books, Movies, Music & Wayback Machine
http://www.tabula-peutingiana.de	TABVLA PEVTINGERIANA ed. Martin Weber